

Világ gazdasági Kutatóintézet

A biztonság gazdasági vonatkozásai

ÖSSZEFOGLALÓ TANULMÁNY

2007. április

A részanyagok készítésében közreműködtek:

Arnter Annamária, VKI
Ferencz Zoltán, Szociológiai Kutatóintézet
Fleischer Tamás, VKI
Novák Tamás, VKI
Nyíri Lajos,
Róbel Gábor, VKI
Török Ádám, Pannon Egyetem, Veszprém
Varró László, MOL Rt.
Wisniewski Anna, VKI

1. Bevezető megjegyzések

A 21. század első évtizedeiben egyértelműen felértékelődnek a biztonság gazdasági elemei. Ezek közvetlen vagy közvetett kapcsolatban vannak a biztonság hagyományos, döntően katonai és politikai tényezőivel. Ugyanakkor egyre inkább önálló szereplőként is megjelennek, amelyek erőteljesen visszahatnak a biztonság klasszikus felfogására, politikájára, valamint intézmény- és eszközrendszerére. A „hard” és „soft security” egymást egyre nagyobb mértékben befolyásolja, és kölcsönösen meghatározza. Továbbmenve: az államok egy része az előbbit (lásd USA Irakban, de általában az amerikai biztonságpolitikai doktrínát), mások, mindenekelőtt az EU az utóbbit tekinti kiindulópontnak és hivatkozási alapnak. A külstratégia kemény biztonsági tényezőivel másik összefoglaló foglalkozik. A végleges tanulmány feladata lesz a biztonságpolitika eltérő területeivel foglalkozó részek összehangolása és a következő évtized javasolt magyar stratégiájába való beillesztése.

A „soft security” felértékelődését, amiben részben közvetlen, részben közvetett hatású gazdasági tényezők meghatározó szerepet játszanak, több fejlemény magyarázza. Csak a leglényegesebbeket említve:

- a jelen prognózis kizárja a katasztrófa-szenáriók elemzését, hiszen ilyenek mindenfajta racionális előrejelzést feleslegessé tesznek, vagy legalábbis alapvetően megkérdőjeleznek,
- ezért meghatározó jelentőséget kapnak a katasztrófa-alatti vagy azt elkerülő, ugyanakkor a lehetséges súlyos konfliktusokra figyelmeztető előrejelzések, amelyek sorában a gazdasági jellegűek – márcsak a globalizáció eddigiekben meghatározó (az általános fejlődésben „előresiető”) gazdasági hajtóerőire alapozva is - kiemelt helyet foglalnak el (a növekedés fenntarthatóságától az értékesítés és ellátás biztonságáig),
- már ma, különösen azonban a következő évtizedben alapvető stratégiakészítési, sőt gyakorlati politikaérvényesítési tényezővé válik a fizikai környezet, mint a gazdasági fejlődést alakító-szabályozó-korlátozó (esetenként kifejezetten tiltó) keretfeltétel,
- további figyelembe veendő összefüggés van a gazdasági és a társadalmi mozgások között, hiszen az utóbbiak akár közvetlenül, akár bizonyos időbeli késéssel visszahatnak a globalizáció diktálta gazdasági fejlődésre. Márpedig fenntartható fejlődést csak az ilyen társadalmi (esetenként politikai és ideológiai) „visszacsapásokra” (backlash) felkészült politika (és társadalom) tud kidolgozni és alkalmazni,
- végül, de nem utolsósorban a világgazdaságba ezer szállal beágyazott, nyitott, kis alkuerővel rendelkező, ugyanakkor felzárkózni kívánó Magyarország számára meghatározó fontosságú a gazdasági biztonság, hiszen a világba való bekapcsolódásunk természete és minősége, valamint modernizációs-felzárkózási kényszereink és esetleges kitörési lehetőségeink döntően a gazdasági biztonság függvényeként értelmezhetők. **E biztonság meghatározott kritikus minimuma nélkül nem készíthető racionális stratégia (ezt a minimumot – normális globális környezetben - természetesen a magyar politika és diplomácia, valamint a gazdasági-társadalmi alkalmazkodóképesség is befolyásolja).**

A gazdasági biztonság alapvető kérdéseivel az elmúlt időszakban viszonylag kevésbé foglalkozott a nemzetközi politika és tudomány, és még kevésbé a magyar vagy közép-európai szakértői közösség. Többek között ezért is úttörő vállalkozásnak számít a gazdasági biztonság egyes főbb területeit meghatározni, valamint a köztük lévő – sokszorosan áttételes – kapcsolatokat elemezni. Ehhez a magyar külstratégia elkészítéséhez rendelkezésre álló idő- és pénzkeretnél, valamint szakértői állománynál jóval jelentősebb pénzügyi és humán erőforrásokra van szükség. Nemzetközi (esetleg regionális) együttműködésben azonban az induló magyar elemzés és következtetések jó kiindulási alapul szolgálhatnak. **A műfajtól idegen talán, mégis az első ajánlást itt kell megfogalmaznunk: érdemes végiggondolni, hogy a jelen elemzésre nem építhető-e regionális (EU-szintű) magyar kezdeményezés, amely az Európa számára oly meghatározóan fontos – és offenzív megközelítésű, semmiképpen sem elzárkózásra épülő - gazdasági biztonságot beemeli az integráció kiemelt prioritásainak sorába.**

A háttéranyagokban testet öltő kutatás során az alábbi főbb gazdaságbiztonsági szempontokat vizsgáltuk:

- **a fenntartható fejlődés gazdaságbiztonsági kérdései,**
- **az értékesítésbiztonság (már csak a magyar gazdaság fejlődését meghatározó exportnövekedés miatt is),**
- **az ellátás biztonsága, ami messze túlterjed a napjainkban címlapokon szereplő energiakérdéseken,**
- **a fizikai környezet keretfeltételeinek biztonsága (klímaváltozás, légköri szennyeződés, talajminőség, víz elérhetősége),**
- **a szociális biztonság, ami a gazdaság normális működéséhez nélkülözhetetlen társadalmi kohéziót biztosítja,**
- **a technológiai biztonság, aminek ellátási, értékesítési, társadalmi, de a „kemény” biztonság kategóriájába tartozó elemei is vannak,**
- **az értékbiztonság,**
- **végül az állam megváltozott vagy változtatandó szerepe a gazdasági biztonság fokának erősítésében.**

Nem kevés töprengés után úgy döntöttem, hogy a gazdasági biztonság fenti struktúrájának mindenfajta kategorizálása, pl. közvetlenül vagy közvetetten gazdasági területekre mesterséges lenne. Nyilvánvaló, hogy az értékesítési vagy az ellátási kérdések erősebben tapadnak a gazdasághoz, mint a szociális vagy értékelemek. Ugyanakkor az egyes területek között olyan jelentős a kölcsönös függés és ráhatás, hogy mindenfajta szétválasztás beszűkítené a stratégiai gondolkodást és a kívánatos (javasolt) cselekvést.

Az összefoglaló struktúrája a szerződésben meghatározott főbb prioritásokra épült fel (helyzetelemzés, forгатókönyvek, a magyar külpolitika által követendő elvek és értékek, a mozgástér meghatározása, végül prioritások és ajánlások). Ennek kapcsán két megoldás kínálkozott: vagy az egyes részterületeken érvényesíteni a fenti felépítést, vagy a különböző témáknak az adott területet érintő részeit összevonni és egyfajta komparatív elemzést készíteni. Bár az utóbbi alternatíva mellett is szóltak érvek, a résztanulmányok – esetenként a téma alapján eltérő – szerkezete és tartalma, de praktikus megfontolások (pl. az egyes résztanulmányok számos fontos megállapításának beépítése a jelen összefoglalóba) is az első változat mellett döntöttek. Azzal, hogy a szintetizálást – immár a többi összefoglaló

tanulmány fő megállapításaival koordinálva – a munka végső fázisában kell elkészíteni.

Ugyancsak a végső összefoglaló feladata lesz a külstratégiai mozgástér és cselekvési lehetőségek és ajánlások időbeli meghatározása. Ugyanis biztonsági, gazdasági, társadalmi vagy éppen kulturális szempontból a cselekvési programok eltérő rövid-, közép- és hosszú távú sorrendisége (sequencing) adódik. Ezért elkerülhetetlen a különböző területeken megjelenő érdekek időbeli összehangolása, ha pedig ez nem valósítható meg, alternatív javaslatok megjelenítése.

Három további és lényeges megjegyzés kívánkozik még a bevezetőbe.

Egyrészt a gazdasági biztonsággal foglalkozó összefoglaló nem egy területen szervesen érintkezik „A globális környezet középtávú gazdasági előrejelzése” c. kutatással (a szerződés értelmében a külstratégia II. és III. témája). Az átfedések lehető legnagyobb mértékű elkerülése mellett is vannak olyan kérdések, amelyek – bár eltérő megvilágításban – mindkét összefoglaló tanulmányban megjelennek (energia, migráció, kapcsolatok a transznacionális vállalatokkal, a fenntartható gazdasági növekedés egyes tényezői). Ugyanakkor végig ügyeltem arra, hogy ebben a tanulmányban a gazdasági biztonsággal közvetlenül összefüggő szempontok kerüljenek kifejtésre, míg a globális kérdéseket vizsgáló elemzés a magyar gazdaság (és politika) legszélesebb nemzetközi keretfeltételeibe ágyazódott.

Másrészt ebben az összefoglalóban – mint bizonytalán bármely másikkban – komoly korlátozó tényezőként jelent meg mind az átfogó magyar fejlesztési stratégia, mind az egyes kiemelt területekre érvényes szakstratégia hiánya. Nyílt titok, hogy egy évtizede nincs átfogó magyar integrációs stratégia, amit az EU-tagság és abban a magyar érdekek sikeres képviselete már régóta szükségessé tenne. Miközben mindez csak egy – még ha meghatározó – része is annak, amit én „átfogó stratégiának” nevezek. De nem tud a készítenő külstratégia olyan – ebben az esetben „csak” a gazdasági biztonsággal összefüggő – részstratégiákra sem támaszkodni, mint amilyeneket a fenntartható növekedéssel, az értékesítés és ellátás biztonságával (ezen belül az energiapolitikával), a migrációval, a szociális biztonsággal, az értékrendszerrel vagy a technológiai fejlesztéssel kapcsolatos átfogó koncepciók „fogódzóként” kínálhatnának. Ezért az a furcsa, bár előre látható helyzet állt elő, amelyben a külstratégia kap úttörő szerepet, annak minden előnyével és hátrányával együtt. Egy – egyébként Magyarország számára létfontosságú - területen kell meghatároznunk nemcsak kiinduló helyzetünket és nemzetközi körülményeinket, hanem érdekeinket, mozgásterünket, prioritásainkat és cselekvési javaslatainkat is. Ez kétfajta veszéllyel (torzulási-torzítási lehetőséggel) jár. Egyfelől a speciális terület stratégiahiánya vagy koncepcionális bizonytalansága nem teszi lehetővé megfelelő külstratégiai elemzés elkészítését és ajánlások megfogalmazását. Másfelől mindenfajta „előreszaladás” ütköztetheti a külstratégiai és az adott terület egyéb szereplőinek érdekeit. Mégis meggyőződésem, hogy a mostani munka pozitív értelemben is úttörő jellegű. **Először és remélhetőleg nyomatékosan felhívja a figyelmet az átfogó magyar stratégia kidolgozásának sürgető (de végre nem néhány héten belüli) kidolgozására. Másodsorú ösztönzést vagy kényszert jelent az érintett területek számára, hogy fogalmazzák meg prioritásaikat, amelyeket – legkésőbb - a külstratégia gyakorlati megvalósítása során érdemben figyelembe lehet venni.**

Harmadrészt a záró fejezet az állam lehetséges és kívánatos szerepével foglalkozik, ami első látásra nem illik bele a gazdasági biztonság konkrét területeit tárgyaló struktúrába. Mégis úgy gondoltam, hogy – mind a gazdasági biztonság természete, továbbá az ország méretei, valamint fejlettségi szintje és felzárkózási-modernizációs igényei-kényszerei miatt – nem tekinthetünk **el az állam fejlesztésben betöltött szerepének rövid bemutatásától és a vele szemben megfogalmazódó – 21. századi – igények megfogalmazásától.**

2. A fenntartható növekedés gazdaságbiztonsági pillérei

2.1. A hosszabb távú és kiegyensúlyozott növekedés nemzetközi keretfeltételei – a kétségtelen feszültségek és konfliktuspontenciál ellenére - jelenleg jobbak, mint a legutóbbi évtizedekben bármikor. Ez különösen fontos azon országok számára, amelyek felzárkózási pályára álltak, hiszen sikeres modernizációjuk csak (több) évtizedes időtávban valósítható meg. Még jelentősebb e környezeti elem a kisméretű, nyitott, ezért a világpolitikai és világgazdasági mozgások által közvetlenül érintett országok, mint Magyarország számára. Növekedés és stabilitás egymást feltételezi. Nincs fenntartható növekedés stabil környezet nélkül, akárcsak fenntartható stabilitás tartós növekedés nélkül.

Ide azonban rögtön több megjegyzés is kívánkozik. Először: nem annyira a növekedés mértéke, mint inkább a minősége (struktúrája) a meghatározó. Az utóbbi ugyanis az, ami a fenntarthatóságot biztosítja.¹ Másodsor: a növekedés akkor erősíti a stabilitást, ha eredményei viszonylag rövid időn belül érzékelhetővé válnak a társadalom jelentős része számára, akár konkrét életszínvonal-javulás, akár megalapozott (hihető) elvárások formájában. A gyors növekedés és az „igazságos” társadalmi és regionális elosztás közötti egyensúly megtalálása kulcseleme a fenntartható fejlődésnek és a belpolitikai-társadalmi stabilitásnak. Harmadsor: a fenntartható növekedés folyamatos reformokat igényel, amelyek rövidtávon veszélyeztetik a stabilitást, viszont hosszabb távon csak a reformok sikeres megvalósítása biztosítja ezt az állapotot. A megfelelő arányok megtalálása, nem kevésbé pedig a tudományosan meghatározhatatlan „időérzék” alapvető tényezői a sikernek vagy kudarcnak.

Kisméretű és a világra nyitott országok esetében a fenntartható gazdasági növekedés és a társadalmi stabilitás két pilléren nyugszik: a hazai beruházások fejlesztésén és az export fenntartható és a GDP-nél (jóval) gyorsabb növekedésén. Bezárkózás (bármely belső vagy külső kiváltó oka is legyen), protekcionizmus, a hazai piac (és többnyire versenyképtelen hazai vállalatok) védelme és mesterséges bővítése, összefoglalva a „gazdasági patriotizmus” bármely válfaja kihúzza a talajt a fenntartható növekedés, ezen keresztül pedig a hosszabb távú stabilitás és a sikeres felzárkózás alól is. A jelenlegi és várható világgazdasági közegben az EU-tag Magyarország számára a meghatározó külső tényezők kedvezőek (akár az értékesítés, akár az ellátás biztonságát tekintve – lásd a következő fejezeteket). A beruházásokra épülő gazdasági növekedés feltételeit azonban döntően itthon kell – nem csekély nemzetközi versenyben – saját magunk politikájával megteremtünk.

A gazdasági biztonság szempontjából lényeges, hogy a fenntartható növekedés Közép- és Délkelet-Európában alapvetően külső pénzügyi eszközök bevonására épül, miközben a világgazdaság egyik motorjának számító Kínában (és Indiában) döntő mértékben a belső megtakarításokból táplálkozik.

Az Egyesült Államok mellett kizárólag a közép- és délkelet-európai térség finanszírozza belső fogyasztását és felhalmozását külső forrásokból. Ezek ma, a bő likviditás korában könnyen hozzáférhetők, de az export- és beruházás-orientált fejlődési pálya esetleges megtörése, a szükséges reformok halogatása vagy

---

¹ A balti államok „kínai méretű” gazdasági növekedését tömeges munkaerő-elvándorlás kíséri, ami alapvetően veszélyezteteti a fenntarthatóságot. Egészen más alapokon nyugszik a kínai vagy indiai fejlesztési modell.

bármiféle túlköltekezés könnyen vezethet pénzügyi válsághoz, ami súlyos gazdasági és társadalmi instabilitást eredményezne. Vagyis a fenntartható fejlődés biztonsága a külső tényezők oldaláról nagymértékben adott, de jelentős mértékben függ a belpolitikai-belgazdasági (esetenként regionális) fejleményektől. A biztonságos fejlődéssel kapcsolatos feladatok sikeres végrehajtása döntően a térség vezetőinek és társadalmának kezében van.

2.2. A fenntartható gazdasági növekedés külső feltételeit figyelembe vevő forgatókönyvek közül a hatásaiban nagyrészt változatlan (de elemeiben változó), illetve a pozitív scenáriót tartjuk valószínűbbnek, mint a döntően negatív fejleményekre épülő jövőképet. A „semleges” forgatókönyv azzal számol, hogy a világgazdaságban a következő évtizedben nem kerül sor drasztikus változásokra. Továbbra is az USA marad a fejlett országok sorában a növekedési központ, folytatódik Kína gyors felzárkózása és India is megindul a tartós felzárkózási pályán. A gyors és egyre inkább kölcsönös függőségeket erősítő növekedés kihat a világ szinte valamennyi gazdaságára. Racionális gazdaságpolitikát feltételezve a vezető országok részéről (amit az egyre mélyülő kölcsönös függés ki is kényszerít) növekszik a politikai és termelési biztonság, ami kedvező külső feltételeket teremt a magyar gazdaság fenntartható növekedése számára. Az ennél kedvezőbb forgatókönyv arra épít, hogy az európai integráció viszonylag gyorsan tud alkalmazkodni a nemzetközi feltételekhez és a globális verseny kihívásaihoz, miközben erősíti a belső kohéziót (mélyülés), és egy évtizeden belül, mint hatékony politikai tényező is megjelenik a nemzetközi fórumokon. A fenntartható és esetleg tovább gyorsuló növekedés másik – immár globális – elemét az új technológiai forradalom termelheti ki, amennyiben tíz éves távlatban sor kerül akár biológiai, akár nanotechnológiai, akár újabb információtechnológiai áttörésre. Az e folyamatokba már ma bekapcsolódó országok növekedési feltételei jelentősen javulnak. Végül a szerintünk kevésbé valószínű (szinte katasztrófa-szerű) forgatókönyv azzal számol, hogy a gazdasági ellentétek kiéleződnek és kezelhetetlenné válnak. Az amerikai dollár drasztikusan leértékelődik, a világgazdaság növekedési üteme lelassul, a nemzeti és regionális protekcionizmus erősödik. Ilyen környezetben a közép- és délkelet-európai térség növekedési kilátásai mind az értékesítés (piacok beszűkülése), mind a finanszírozás (fejlesztések külső forrásból) oldaláról jelentősen romlanak, aminek stabilitásra gyakorolt negatív hatásai felmérhetetlenek.

A változatlan vagy kifejezetten pozitív nemzetközi forgatókönyvet alapul véve hangsúlyozandó, hogy a fenntartható fejlődés kritikus elemei a térség reformkészségében és alkalmazkodási potenciáljában határozhatók meg. Az elmúlt néhány évben csak néhány országnak sikerült elindulnia a külföldi működő tőkére és technológiainportra alapozott fejlődési pályán, és e fejlődési „modell” fenntarthatósága a következő években további, belső reformok általi megalapozást igényel. Másutt tetemes tőkehiány mutatkozik, illetve a külföldi tőke csak bizonyos szolgáltatási ágazatokba áramlott be, ami a belső piacot érinti, de az olyannyira lényeges exportkapacitásokat nem teremtette meg. Vagyis a modernizációs felzárkózás külső feltételei nem jöttek létre, miközben a külső forrásoktól való függés egyre nyomasztóbb. Az elzárkózásnak a gazdasági örökségen túlmutató, mélyen gyökerező ideológiai és társadalmi okai is vannak, amelyek a következő években lényeges regionális instabilitás forrásává válhatnak. Ezért Magyarország sikeres reformjai nemcsak a hazai növekedés fenntarthatóságát javítanák, hanem egyértelműen hozzájárulnának a térség stabilitásához, miközben jelentős új

értékesítési és beruházási lehetőségeket nyitnának meg a magyar és a Magyarországon tevékenykedő nemzetközi vállalatok számára.

2.3. Magyarország alapvetően érdekelt a világgazdaság erőteljes és kiegyensúlyozott növekedésében, az Európai Unió nyitottságának megőrzésében (mind a világ, mind a bővítés irányában), az integráció mélyülésében és közvetlen környezetének stabilitásában. Jogos (bár néha túlzott, pontosabban a szükséges multiplikátor-hatások beérési idejét lerövidítő) elvárások fogalmazódnak meg az uniós források fejlesztési hatásait illetően. A fenntartható magyar növekedés és a reformok sikere nélkülözhetetlenné teszi e források lehető legjobb és legcélzottabb felhasználását. Emellett meg kell indítani azt a folyamatot, amelynek eredményeként a magyar modernizáció – középtávon - legalább részben hazai megtakarításokból legyen finanszírozható.

2.4. A döntően külső forrásokra épülő magyar modernizációs fejlődés következtében mozgásterünket alapvetően a nemzetközi fejlemények határozzák meg. A fenntartható növekedés mind az ellátási (input), mind az értékesítési (output) oldalon döntően világgazdasági és európai folyamatok által determinált. Lényeges változás azonban, hogy ebben a környezetben egyre nagyobb szerepet játszik két tényező: egyfelől EU-tagságunk, és az abból adódó kötelezettségek és új lehetőségek (beleértve a pénzügyi erőforrásokat is), másfelől pedig az, hogy az értékesítési csatornákat egyre nagyobb mértékben vállalatok, nem pedig kormányzatok vagy egy adott ország belső gazdasági dinamikája határozza meg.² Mozgásterünket a kedvezőnek tekinthető külső környezet mellett alapvetően versenyképességünk alakulása befolyásolja. Az elmúlt években számos veszjelzést lehetett hallani a csökkenő magyar versenyképességről. Ezt azonban közel sem minden folyamat támasztja alá, hiszen például exportunk dinamikusabban bővül, mint importunk, az import exporttal fedezett hányada a tetemes cserearány-romlás ellenére javul. Nem kevésbé fontos, hogy az EU-tagság első három évében jóval erőteljesebben nőtt a magyar kivitel az új tagállamokba, mint az onnan származón behozatal, ami fontos versenyképességi mutató. Hasonlóan diverzifikálódott a magyar export (és import) földrajzi szerkezete, és nagyobb figyelem kezdett fordulni az Európán kívüli és gyorsan növekvő gazdasági térségek felé. A súlyos költségvetési helyzet kezelése ugyanakkor idézhet elő átmeneti versenyképesség-vesztést (főleg a beruházások csökkenése miatt). Ezért a mozgástér megtartása a megszorítások és a fejlesztések időbeli szétválasztásával szemben a kettő egységes kezelését követeli meg (ebben segíthet az EU-pénzek gyors felhasználása, főleg 2007-2008-ban). A gazdasági növekedés mozgásterét ellentmondásosan befolyásolják a tőkeexport mutatói, valamint az euró bevezetésére való felkészüléssel kapcsolatos megfontolások. Az előbbi esetben azt tapasztaljuk, hogy Magyarország – már a felzárkózási fázisban – jelentős tőkeexportot is bonyolít, ami csökkenti a magyar gazdaságban rendelkezésre álló fejlesztési forrásokat. Ugyanakkor éppen ez a tőkeexport bővíti az ország és a vállalatok regionális mozgásterét (akár a jobb értékesítési feltételek alapján, akár a visszaforgatott nyereség formájában). Az euró viszonylag gyors bevezetése melletti érvek erősítik a gazdasági-pénzügyi biztonságot és csökkentik az ország sebezhetőségét. Ugyanakkor azonban mérsékelhetik versenyképességünket és lelassíthatják (befagyaszthatják) a további modernizációra szoruló strukturális változtatásokat.

---

² „Függőségünk” a német piactól jóval nagyobb a kétoldalú áruforgalmi statisztika alapján, mint a német vállalatoktól, amelyek egyre nagyobb része világméretű tevékenységének részeként tekint a magyarországi termelésre és az ennek eredményeként testet öltő német viszonylatú magyar exportra.

Mozgásterünk nem elhanyagolható regionális tényezője a Nyugat-Balkán jövője. Ennek kulcsa természetesen a nemzetközi szereplők (és Szerbia) kezében van. Alapvető kérdés, hogy a (bármifajta) koszovói rendezést követően mit tud kezdeni a térséggel az Európai Unió. Ez nemcsak a térség, de az európai integráció jövője és nemzetközi kisugárzása szempontjából is meghatározó fontosságú. Kétségtelen magyar feladat azonban, hogy megmaradjunk regionális stabilitási horgonynak. Akár a fenntartható gazdasági növekedés, akár más szempontokból a magyar mozgástér meghatározó eleme kell, hogy legyen (maradjon) a térség stabilitásában vagy stabilizációjában való érdekelttség, és minden olyan törekvés (és csábítás vagy belpolitikai indíttatású kompromisszum) következetes elhárítása, ami a regionális stabilitást akárcsak egyes részterületeken is megkérdőjelezheti, vagy veszélyeztetheti.

2.5. Prioritásaink a fenntartható növekedés szempontjából az alábbiak:

- az Európai Unió tagságból adódó növekedési lehetőségek kihasználása,
- a nemzetközi vállalati hálózatokba való integrálódás folytatása és szerkezeti megújítása (magasabb hozzáadott érték, fejlettebb technológia, regionális központjelleg, kutatás-fejlesztés),
- a versenyképes kis- és középvállalati szektor fejlesztése, értékesítési tevékenységének támogatása, valamint ösztönzése a nemzetközi beszállítói rendszerekbe való bekapcsolódásra,
- Magyarország regionális tőkeexportőri szerepének erősítése,
- a fenntartható fejlődés hazai finanszírozási pillérének kiépítése a belső megtakarítási hajlandóság erősítésével,
- az állam fejlesztő szerepének erősítése döntően költségvetés-kímélő gazdaságfejlesztési eszközök segítségével,
- az uniós források hatékony felhasználása, ami nemcsak a közvetlen magyar „borítékra” terjed ki, hanem aktív politika eredményeként igénybe tud venni egyéb közösségi forrásokat is (akár a bel- és igazságügyi együttműködés, akár az európai szomszédságpolitika területén),
- tekintettel az ország pénzügyi sebezhetőségére az „adósságbiztonság” erősítése, ami jelenti a konvergenciaprogram sikeres megvalósítását (de nem feltétlenül az euró túl gyors bevezetését!) és a magyar gazdaság fenntartható növekedésébe vetett nemzetközi bizalom helyreállítását és folyamatos erősítését,
- végül, de talán a legnagyobb nyomatékkal: a térség stabilizációjával és stabilitásával kapcsolatos egyértelmű magyar elkötelezettséget, ami – részben EU-szinten, részben regionális vagy bilaterális vonalon - az eddigieknél aktívabb regionális politikát tételez fel, miközben a regionális stabilitás ellen ható valamennyi zavaró tényező kiiktatását vagy következetes kezelését igényli.

3. Értékesítésbiztonság (piacbiztonság)

3.1. A gazdasági folyamatokat jellemző globalizáció két alapvető hatást gyakorol a külpiacon, de egyre inkább a hazai értékesítés biztonságára is. Egyfelől növeli a nemzetközi versenyt, amelyet a hazai termelők immár nemcsak az exportpiacokon, hanem saját belföldi és egyre kevésbé védett piacain is tapasztalnak. Másrészt jelentős újabb piaci szegmenseket tár fel, ami pótlólagos értékesítési lehetőséget jelent a termelők számára.

Az értékesítési biztonságra pozitívan hat, hogy az elmúlt évtizedben a világkereskedelem jóval gyorsabban bővült, mint a világtermelés. Ebből két következtetés adódik. Egyrészt a világkereskedelem bizonyult a globális gazdasági fejlődés egyik meghatározó motorjának. Másrészt fokozódott a legtöbb ország kereskedelmi (és gazdasági) nyitottsága, hiszen termelésük egyre nagyobb hányada kerül exportra, miközben a termelésükhöz szükséges javak (és szolgáltatások) egyre nagyobb hányadát fedezik importból.³ További lényeges szerkezeti változás, hogy messze átlag felett nőtt a szolgáltatások kereskedelme - mindenekelőtt a legfejlettebb országok esetében. A „klasszikusnak” tekintett áruexportnak több mint felét teszi ki a szolgáltatásexport Nagy-Britannia esetében, közel felét éri el Spanyolországban és 41 százalékra rúg az USA-ban. Az EU-25 átlagában ez a mutató 29 százalék volt 2004-ben. Miután a fejlett országok jelentős nettó többletet könyvelnek el a szolgáltatásforgalomban, áruimportjukhoz viszonyítva a szolgáltatásimportot sorozatosan az exportnál alacsonyabb értékek adódnak (Nagy-Britannia esetében 32, Japánban 30, az EU-25 átlagában 27, míg az USA esetében 19 százalék). A külpiacon értékesítésben egyre meghatározóbb szerephez jutnak a transznacionális vállalatok, amelyek ma már a világkereskedelem kb. 60 százalékát bonyolítják. Egyúttal fokozódik szerepük a belső (nemzeti) piacok ellátásában is. Az értékesítés biztonsága szempontjából további két fejleményre kell felhívni a figyelmet. Egyrészt a nemzetközi kereskedelemben további liberalizációra van szükség, ami nagyrészt a Dohai világkereskedelmi forduló sikeres lezárását jelentené. Ez nemcsak az agrárkereskedelemben generálna újabb értékesítési lehetőségeket (mindenekelőtt a fejlődő országok és néhány nagy fejlett tengerentúli agrártermelő ország számára), de – lévén szó csomagról – jelentős lökést adna az amúgyis átlag felett fejlődő szolgáltatáskereskedelemben, valamint a feltörekvő és sok esetben lényeges fizetőképes belső piaccal rendelkező gazdaságoknak (amennyiben az egymás közti kereskedelmet sújtó protekcionista gyakorlatokat feladják). Másrészt erősödnek a regionális szabadkereskedelmi törekvések, amelyek pótlólagos impulzust kaphatnak a világkereskedelmi forduló kimenetelétől. A globális liberalizálásból éppúgy hasznot húzhatnak, mint azokból a regionális kezdeményezésekből, amelyek a világkereskedelmi forduló esetleges kudarcának következtében erősödnének fel. Amíg azonban az első a globális értékesítés biztonságát növeli, a második opció csak a regionálisat, miközben a globális biztonságra negatívan hathat. Az Európai Unió, mint a világgazdaság kiemelkedően legfontosabb regionális csoportosulása, meghatározó szerepet játszik a globális értékesítési biztonságban éppúgy, mint a tagállamok számára nyújtott piacra jutási biztonságban.

Magyarország alapvetően érdekelt az értékesítési biztonság fenntartásában és erősítésében. Ehhez jó keretfeltételeket biztosít az EU-tagság. Ugyanakkor három

---

³ 2005-ben a világgazdaság nyitottsága 28 százalékos volt (export+import/GDP hányad), szemben a három évtizeddel korábbi 13 százalékkal. 2015-re 31 százalékot jósolnak.

további tényező hat az értékesítési biztonságra. Egyrészt a magyar gazdaság – az export és az import GDP-ben elfoglalt arányát tekintve - a világ legnyitottabb gazdaságai közé tartozik. 2004-ben kivitelünk a GDP 54, behozatalunk annak 59 százalékát képviselte (szemben az EU-25 28-28 százalékos mutatójával). A GDP exporthányadát tekintve egy sorban vagyunk a hollandokkal (55 %) és írekkel (57 %), de még mindig kevésbé vagyunk „nyitottak”, mint az egyenetlen (és ezért rendkívül sebezhető) strukturális fejlődést beindított Szlovákia (67 %) vagy a sokkal kiegyensúlyozottabb kiviteli szerkezetet mutató Csehország (62 %). Másrészt értékesítési biztonságunkat jelentősen növelné a szolgáltatások forgalmába való erőteljesebb bekapcsolódásunk. Árukivitelünkhöz viszonyítva a szolgáltatásexport alig 18 (az importban 17) százalékot képvisel, ami elmarad az EU-25 átlagától (29, ill. 27 %), bár meghaladja a velünk együtt csatlakozott közép-európai országok hasonló adatát. Harmadrészt újabb értékesítési lehetőségeket kínálnak a volumenben és szerkezetben is átrendeződő piacok, nem utolsósorban a tartósan dinamikus növekedésű Kelet-Ázsia (Kína vezetésével), de az olajjvedelmeket felhalmozott közel-keleti térség és az EU-taggá vált (vagy váló) közép- és délkelet-európai régió is.⁴

3.2. Az értékesítés biztonsága nagy valószínűséggel tovább javul, ami azonban nem zár ki feszültségeket. Ezek egy része a versenyben lemaradó országok és vállalatok várható protekcionista viselkedésével kapcsolatos, más része a világkereskedelmi körtárgyalások elhúzódásához, esetleg kudarcához köthető. Egészében véve azonban a semleges forgatókönyv alapján folytatódik a globalizáció, a kereskedelem erőteljesebben bővül, mint a termelés, és ennek következtében növekszik a világkereskedelemben résztvevő országok nyitottsága. Átlag felett bővül a szolgáltatások kereskedelme. További pozitív impulzusok származnak abból a tényből, hogy a világkereskedelem egyre nagyobb hányada származik a transznacionális vállalatok – nem kizrészt konzernitern – vásárlásaiból és eladásaiból. A nemzetközi munkaerő-piac fokozatos liberalizálása is kedvezően hat a kereskedelmi folyamatokra (akár munkaerő-import, akár outsourcing, tehát termeléskihelyezés formájában). Az ennél is kedvezőbb scenárió a még meglévő kereskedelmi akadályok fokozatos lebontására, a fenntartható gyors (vagy gyorsuló) növekedésre és a nemzetközi tőke- és részben munkaerő-forgalom további erősödésére épül. Ugyanakkor nem lehet figyelmen kívül hagyni egy kifejezetten negatív forgatókönyv érvényesülését sem. Ennek kiinduló pontja, hogy a világkereskedelmi tárgyalások kudarcba fulladnak, erősödik a nemzetközi tőkemozgásokkal (direkt befektetésekkel) kapcsolatos „nemzeti” ellenállás, utat törnek maguknak protekcionista („gazdasági patriotizmust” hirdető) lobbicsoportok, leáll az EU-ban a belső piac liberalizálásának folyamata, továbbá megáll a kínai gazdaság dinamikus növekedése, és dekonjunktúrába kerül az amerikai gazdaság. Természetesen nehéz elképzelni, hogy valamennyi fenti negatív fejlemény egyszerre jelentkezzék, de az nem hagyható figyelmen kívül, hogy az egyre jelentősebb kölcsönös függés következtében akár egy-egy elem lényegi változása láncreakció-szerű mozgásokat (lefelé mozgó spirálokat) indíthat el. Mind a világgazdaság, mind Magyarország számára a veszélyt inkább az EU-protekcionizmus terjedésében, a belső piaci (mélyítési) integráció leállításában mintsem a globális tőkemozgások vagy az Európán kívüli növekedési központok

---

⁴ Számítások szerint a világkereskedelem értékben a következő 20 évben akár megháromszorozódhat. Amíg ma a globális kereskedelem kétharmadát a fejlett országok bonyolítják, arányuk 2025-2030 tájára kb. 50 százalékra csökkenhet, ami mögött nem a kereskedelmi kapcsolatok lanyhulása, hanem a világ más országainak rendkívül dinamikus világgazdasági nyitása áll.

megbicsaklásában látjuk.⁵ Magyarországon és európai környezetében három kritikus pont határozható meg (de megvalósulásuknak a semleges scenárió is csekély esélyt ad). Az egyik a nyitás kapcsán megjelenő előnyök és hátrányok mennyiségi és időbeli eloszlása. Ha a nyitás döntően több importot jelent, mint exportot (alapvetően a gyenge versenyképesség következtében), úgy a fenntartható gazdasági fejlődést kockáztató eladósodási folyamatok indulhatnak el, miközben erősödik a társadalom egy részének (és a piacról kiszoruló, új értékesítési csatornákat pedig nem találó vállalatoknak) az ellenállása. A másik veszélyforrás abból adódik, ha az EU nem lenne képes ellenállni a kétségtelenül páratlanul erős versenynyomásnak, ami a feltörekvő országokból, ma mindenekelőtt Kínából, holnap azonban már más országokból is érkezik (India, Brazília, egyéb délkelet-európai országok, de akár az új tagállamok is). Miután a verseny ma már nem korlátozódik az alacsony munkabérű és szakképzetlen munkát igénylő termékekre, hanem a közepes minőségű termékek egyre szélesebb skáláját érinti, nehezzé vagy akár lehetetlenné válna a kívánatos szerkezeti átalakulás. A verseny sok ágazatot érintő hatása, valamint rövid időn belüli masszív jelentkezése nem tenne lehetővé megfelelő felkészülést vagy hatékony védekezési mechanizmusok életbe léptetését, ezért felerősítené az egyes tagországokban máris kitapintható protekcionista hullámot. Ez végső kifejtésben nemcsak az integráció bezárkózásához, de akár széteséséhez is vezethetne. Végül a harmadik kockázati elem az EU mélyítési képessége akkor, amikor a tagállamok a nemzeti szuverenitás egyes részterületeinek feladása után további szuverenitáscsökkentésben kellene, hogy megegyezzenek, mégpedig olyan területeken, amelyek a klasszikus nemzetállami kompetenciák magját képezik (pl. egyes gazdaságpolitikai területek, szociális koordináció, kül- és védelmi politika, bel- és igazságügyi kérdések).

3.3. Magyarország alapvetően érdekelt a gazdasági nyitottság fenntartásában és további erősítésében. Újabb és dinamikus értékesítési piacok nélkül a felzárkózási folyamat nem fenntartható, miközben a külföldi tőke érdeklődése is megcsappanna Magyarország, mint lehetséges regionális, európai vagy globális termelési-szolgáltatási telephely iránt. Az értékesítés biztonsága meghatározó eleme a kereskedelemdiverzifikációs törekvéseknek, vagyis annak, hogy az EU-n kívüli dinamikus piacokra is sikerüljön betörnie a magyar(országi) termelésnek. A modernizációt és felzárkózást szolgáló tőke- és technológiaimport ugyancsak liberalizált piacokat és tényezőáramlásokat tételez fel. Ugyanakkor a következő időszak egyik legnagyobb kihívása az lesz, hogyan kezelje Magyarország a fejlődés fenntarthatósága szempontjából egyre jelentősebb migrációs (munkaerő-áramlási) kérdést. A nyitottság kétirányú erősítése versenyképességi szempontból aligha megkerülhető. Ahogy az EU-piacok a következő években teljesen megnyílnak a magyar munkaerő előtt⁶, úgy szükséges a magyar munkaerő-piacot is liberalizálni. Mégpedig nem beszűkült, „kárpat-medencei” megközelítéssel, hanem a globális tendenciákhoz igazodva. Versenyképességünk fenntartása, de értékesítési biztonságunk erősítése is megköveteli, hogy a nagyobb hozzáadott értéket és megfelelő technológiai tudást és munkakultúrát hordozó nemzetközi munkaerőt fokozottabb mértékben vonjuk be a magyarországi újratermelési folyamatokba.

---

⁵ Vannak ugyanakkor olyan elemzések, amelyek a világgazdaság hosszú távú ciklusaira építve jeleznek előre újabb globális protekcionista hullámot a fél évszázados liberalizációt követően. Ennek valószínűségfokát a következő 10-15 évben alacsonynak tartjuk, ha azonban bekövetkezne, beláthatatlan és negatív következményekkel járna a gazdasági növekedésre, a társadalmi egyensúlyra és a globális stabilitásra egyaránt.

⁶ Számtottévő része máris megnyílt, de a magyar munkaerő nemzetközi mobilitása, ami részben pozitív, részben negatív tulajdonság, ezzel – legalábbis eddig - viszonylag kevésbé élt.

Reméljük, hogy az EU protekcionizmusa korlátozott marad, és nem fogja kedvezőtlenül befolyásolni a magyar érdekeket. Hasonlót kell azonban elvárunk a hazai közegtől is, ami nem csekély társadalmi tudatformáló tevékenységet tételez fel.

3.4. Az értékesítés biztonságát tekintve a magyar mozgásteret döntő mértékben külső tényezők határozzák meg. A két leglényegesebb elem az EU-tagság és az EU kereskedelempolitikája, valamint a transznacionális vállalatok stratégiája. Ez azonban közel sem jelenti, hogy ne lenne szükség aktív, offenzív magyar mozgástér-alakításra (mozgástér-karbantartásra). Egyfelől, mint teljes jogú EU-tag, lehetőségünk van arra, hogy – a többi tagállammal együtt – alakítsuk az EU globális kereskedelempolitikáját. Lényeges feladat az integráció nyitottságában érdekelt országokkal és érdekcsoportokkal való állandó párbeszéd és együttműködés. Ugyanakkor csak az értékesítési biztonság (versenyképesség) alapul vétele mellett és megfontoltan célszerű közeledni az euró bevezetéséhez. Másfelől tovább erősítendő a nemzetközi tőkével és a(z európai) transznacionális vállalatokkal kialakított kapcsolatok, amelyek egyértelműen javítják a magyarországi termelés értékesítési biztonságát, és segítenek új piacok feltárásában is. Végül az értékesítés mozgásterét jelentősen bővítheti a feltörekvő és nagy felvevő képességű piacok magyar(országi) exportot növelő szerepe (ez a folyamat 2004 után, paradox módon, éppen az EU-tagságot követően látszik megindulni).

3.5. Prioritások:

- az EU-tagságból adódó lehetőségek messzemenő kihasználása
  - aktív részvétel az EU világkereskedelmi körtárgyalásokon képviselt álláspontjának kidolgozásában,
  - átfogó lobbitevékenység az uniós együttműködési lehetőségek feltárása érdekében új piacok szerzésében,
  - piacszerzési szándékokkal is bekapcsolódás az EU nemzetközi segélypolitikájába (mi is nettó hozzájárulói vagyunk ennek az alapnak),
  - az uniós exporttámogatási rendszer minél teljesebb kihasználása a magyar agrárexport harmadik piaci értékesítésének fokozásában⁷
- a transznacionális társaságokkal való együttműködésben:
  - a kormányzati gazdaságpolitika és lobbitevékenység erősítése annak érdekében, hogy a nemzetközi vállalatok a magyarországi termelést és szolgáltatást egyre szélesebb földrajzi körzetben terítsék, és a magyarországi termelést bekapcsolják világméretű értékesítési hálózatukba,
  - közös fellépés meghatározott harmadik piacokon a nemzetközi és magyar nagyvállalatok kooperációjában,
  - következetes felkészülés azokra a helyzetekre, amikor – költségek miatt vagy piacméret miatt – a külföldi tőke korábbi termelését megszünteti vagy beszűkíti Magyarországon (magasabb hozzáadott értékű termelés betelepítése, az ehhez szükséges magyar munkaerő megfelelő szakmastruktúrában és időben történő képzése),
  - együttműködés a regionális piacok megszerzésében (Oroszország, Ukrajna, Nyugat-Balkán),

---

⁷ 2004 óta a magyar agrár-külkereskedelem mérlege csak az EU-n kívüli államokkal javult, ami nagyrészt a közös agrárpolitika piacvédő és exporttámogató szabályozásának köszönhető.

- kooperáció a regionális logisztikai központ Magyarország-székhelyű létrehozásában és erősítésében.
- nagyrészt hazai – diplomáciai és gazdasági - feladatok:
  - a diplomácia és a gazdaság együttműködésével új értékesítési piacok feltárása, különös tekintettel azokra a bilaterális relációkra, ahol a magyar külkereskedelem hagyományosan nagy deficittel zár (hasonló helyzetben minden ország legalább részleges „kiegyenlítésre” törekszik),
  - a délkelet-európai térséggel való kapcsolatok kiemelt fejlesztése, amely magyar szempontból sajátos „exportövezetnek” tekinthető (exporttöbbletünk jelentős része innen származik),
  - diplomáciai erőfeszítések az „elhanyagolt piacok” részbeni visszaszerzésére (Latin-Amerika, arab térség),
  - a szolgáltatások nemzetközi kereskedelmébe való fokozottabb bekapcsolódás, ami nemcsak dinamikus értékesítési lehetőségeket kínál, de egyértelműen javítja Magyarországot, mint regionális szolgáltatási központ esélyeit,
  - a regionális fizikai infrastruktúra következetes fejlesztése (Délkelet-Európa és Ukrajna irányába), ami az egyre nagyobb volumenű termékértékesítés néhány éven belül jelentkező szűk keresztmetszetét hivatott kiküszöbölni,
  - a hazai kis- és középvállalatok exporttevékenységének ösztönzése.

4. Ellátásbiztonság

4.1. A legutóbbi évek fejleményei alapján a nemzetközi szakirodalom és sajtó az ellátásbiztonság kérdését egyoldalúan leszűkítette az energiabiztonságra. Ennek fontosságát és stratégiai szerepét nem tagadva, Magyarországnak, mint nyitott és a nemzetközi folyamatoktól erőteljesen függő országnak a gazdasági biztonsága számos más, az ellátás területére tartozó tényezőtől függ. Ilyen a nyersanyag-ellátás biztonsága, ami a nyersanyagigényes termelés tömeges leépülése következtében ma csekély jelentőségű. Igen fontos azonban a tőkével és technológiával való ellátás biztonsága, valamint mindazon inputok szállításának biztonsága, amelyekre a döntően a transznacionális munkamegosztás keretében szervezett/szerveződött magyar gazdaságnak a biztonságos és fenntartható fejlődés szempontjából alapvetően szüksége van (nagyraoszt távolkeleti beszállítók). Végül a következő évtizedben két vonatkozásban is egyre fontosabb szerephez juthat a versenyképes munkaerővel való ellátás biztonsága: egyrészt, mint az outsourcingra való szerkezetváltási felkészülés (upgrading), másrészt mint a nemzetközi és hazai vállalkozások munkaerő-piacon megjelenő pótlólagos igényeinek kielégítése (egyfajta „insourcing”).

Mielőtt kiemelten foglalkoznánk az energiakérdés biztonsági aspektusaival, a fentiekkel kapcsolatban célszerű néhány általános megállapítást tenni.

A gazdasági biztonságot „fenyegető” ellátási problémák – az esetenként jelentős külső függés ellenére – a következő évtizedben nem valószínűsíthetők. Likvid tőkében egyértelműen bőség van a világban, ezért a meghatározó szempont az, hogy melyik ország milyen feltételeket tud ajánlani a tőke számára. E vonatkozásban erős globális, európai és (szub)regionális verseny folyik, amelynek eredményét nagymértékben a potenciális fogadó országok gazdaságpolitikája, társadalmi nyitottsága (fogadókészsége), földrajzi helyzete, diplomáciai mozgásteret, lobbitevékenysége határozza meg. Hasonlóképpen nem fenyegeti kockázat a technológiai ellátottságot sem (lásd erről részletesebben a 7. fejezetet). Sőt, a transznacionális vállalatok vertikális szerveződését felváltó új forma, a „globálisan integrált vállalatok” (globally integrated companies) megjelenése – éppen a termelési folyamatok horizontális szervezésének eredményeként – egyre nagyobb lehetőséget nyújt nemcsak a technológiákhoz való hozzáféréshez, de nagyvállalatok K+F-tevékenységének a legmegfelelőbb környezetbe történő kitelepítéséhez is. Bonyolultabb kérdés a megfelelő munkaerővel való ellátottság, hiszen itt figyelembe kell venni a külföldi munkaerő bevonásának lehetséges társadalmi és értékrendbeli (esetenként akár politikai) következményeit is. A magyar növekedés és az értékesítés biztonsága szempontjából jelentős alkatrész- és részegység-import ellátásbiztonsági problémákat nem vet fel. Ugyanakkor – közvetve – befolyásolja a fenntartható növekedés külső finanszírozási feltételeit, mert egyre növekvő importszámlákat produkál. Ezért a következő időszakban megvizsgálandó annak lehetősége, hogyan lehetne ennek az importált inputnak egy részét hazai termeléssel kiváltani. Hangsúlyozzuk: erre nem ellátásbiztonsági okokból van szükség, hiszen a jelenlegi csatornák megbízhatóságához és szállítási hajlandóságához és képességéhez semmiféle kétség nem fér. Sokkal inkább a fenntartható fejlődés hazai alapjainak megerősítésére irányuló törekvés áll e javaslat középpontjában. Ezzel párhuzamosan vizsgálandónak tartjuk azt, hol tudnának magyar(országi) vállalatok bekapcsolódni azon késztermék-gyártó és összeszerelő vállalatok tevékenységébe, amelyek az elmúlt években jelentős külföldi beruházások

eredményeként a közép-európai térségben jöttek (a jövőben pedig esetleg Délkelet-Európában, Ukrajnában vagy Oroszországban jönnek) létre (kiemelten lásd az autóipart).

Áttérve a nyersanyag- és energiaszektorra: a jelenlegi helyzetet az ellátás folyamatossága, ugyanakkor az ellátásbiztonsági tényezők nagyobb kockázata jellemzi. Összességében négy tényező határozza meg az ellátásbiztonságot: a termelési volumen (képesek-e a termelők fizikailag a kínálat megfelelő szintű kielégítésére), a termelési/szállítási hajlandóság (termelés mesterséges visszatartása akár áremelési, akár politikai, akár egyéb szándékkal), a kitermelt nyersanyag vagy energia világpiaci ára (képesek-e és hajlandók-e a potenciális felhasználók ezt az árat megfizetni), végül pedig a szállítás biztonsága. Az utóbbi alapvetően két részre bomlik: a gyakorlatilag szabad, tengeri vagy szárazföldi szállításokra, valamint a hálózathoz kötöttekre (gáz, villamosenergia, olaj egy része). Nem kétséges, hogy az utóbbinak nagyobb a biztonsági kockázata, hiszen a hálózat nem kiváltható (szemben a hajón, vasúton vagy közúton történő szállítással, ahol számos alternatív megoldás adódik). Emellett minél hosszabb és minél több országon halad át, annál inkább növekszenek a potenciális ellátásbiztonsági kockázatok (helyi vagy regionális konfliktusok az egész rendszer működőképességét veszélyeztethetik). További ellátásbiztonsági kérdés, hogy míg a valamennyi nyersanyag és az olaj is viszonylag kis költséggel tárolható, ez nem igaz a villamosenergiára (a hálózatba betáplált és az onnan elfogyasztott energia egyensúlyát folyamatosan fenn kell tartani), és csak jelentős költségekkel valósítható meg a földgáz esetében.

Jelenleg és a következő másfél évtizedben egyetlen ásványi nyersanyag és energiahordozó világméretű kimerülésével sem kell számolnunk. Vagyis az ismert készletek és a lehetséges termelés oldaláról nem számolunk ellátásbiztonsági problémákkal. Az évtizedek óta visszatérő jóslatok a legfontosabb fosszilis energiák (olaj és földgáz) kimerülésére, egyfajta világméretű energiaválság bekövetkeztére megalapozatlannak bizonyultak. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy idővel az ismert és feltárható készletek volumene csökken, és még kevésbé azt, hogy hosszabb ideje folytatott kitermelés eredményeként bizonyos régiókban (országokban) a készletek kimerülnek. Ennek jelentős nemzetgazdasági és regionális következményei lehetnek, de önmagában a globális ellátás fizikai biztonságát nem kérdőjelezi meg.

A nyersanyag- és energiaárak elmúlt években bekövetkezett nagyfokú drágulását⁸ nem a készletek csökkenése, egyfajta „kimerülési pszichózis” okozta, hanem számos egyéb tényező. Mindenekelőtt a gyors ütemben növekvő keresletet kell említeni, ami nem az időközben szerkezeti váltást végrehajtott és takarékos anyagfelhasználásra átállt fejlett országokban következett be, hanem a feltörekvő gazdaságokban, élükön Kínával. A kínai nyersanyag-import 1990 és 2004 között 24-szeresére nőtt (miközben az ország nyersanyag-exportja tízszeresére bővült), aminek eredményeként ma már Kína a világ legjelentősebb nyersanyag-importőre

---

⁸ A nyersanyag-árak 2003 eleje és 2006 vége között átlagosan 80 százalékkal emelkedtek. 2004-ben 18, 2005-ben 28, 2006-ban pedig – sorozatosan egy év alatt – 20 százalékos volt az áremelkedés. Az IMF statisztikája alapján az uránérc egy tonnája 2007 januárjában 8,7-szerese volt a 2000. évinek, a nikkelé 4,3-szorosa, de a cink és a réz is több mint háromszor, a vasérc és az ezüst két és félszer került többre, mint az évezred fordulóján. Egyes elemzések szerint a következő időszakban csökkenő vagy stagnáló fémárakkal számolhatunk.

és második olajimportőre.⁹ Ehhez hozzáteendő, hogy az egy főre eső kínai fogyasztás még messze van a fejlett országokban mértől, vagyis a kínai növekedés további tetemes keresletemelkedéssel fog járni (még takarékosabb technológiák bevezetése esetén is). Az áremelkedés másik tényezője a lépéshátrányba került feltárással magyarázható, ugyanis a nyolcvanas években a nyomott világpiaci árak nem ösztönöztek újabb bányák nyitására. Ellenkezőleg, a feltárással fektetett összeg 2002-ig folyamatosan csökkent (kb. 2 Mrd. dollárra), majd utána meredek emelkedésnek indult (2006-ban már 7.5 Mrd. dollár volt). Mivel azonban a nyersanyagok feltárása hosszabb beruházási időszakot igényel, a kínálat növelése sem képzelhető el egyik napról a másikra. (Ellátási válságtól azonban messze vagyunk, hiszen a 20. század második felében a feltárt fémkészletek volumene ötszörösére nőtt.) Harmadik tényezőként említhető a legutóbbi években – szinte természetesen – megjelenő spekulációs tőke, amely a gyorsan emelkedő nyersanyag-árakban jó befektetési lehetőséget vélt felfedezni, és pusztán megjelenésével felverte az árakat. Árfelhajtónak bizonyult a rendelkezésre álló nyersanyagok (és energiahordozók) fokozódó földrajzi koncentrációja is.¹⁰ Ehhez járult az elmúlt években lezajlott vállalatkoncentrációs hullám, amelynek eredményeként néhány nagy nemzetközi vállalat termeli ki a legfontosabb nyersanyagok (fémek) meghatározó hányadát (Norilsk Nickel, Anglo-American, Impala Platinum Holding, Cabot Corporation, Rio Tinto, Phelps Dodge, Eurasian Natural Resources Corporation, Inco, Kermas Group, stb.).¹¹ További árdragító tényező, hogy a nyersanyag-források nagy része politikailag instabil országokban vagy régiókban található, ami egyrészt növeli a szállítási és a hosszú távú szerződések esetleges be nem tartásához köthető bizonytalanságot, másrészt alkalmat ad arra, hogy a nyersanyag-szállítási hajlandóság bizonyos politikai-ideológiai feltételek teljesítésével fonódjék össze. Ezzel szemben számos ország számára ármérséklő tényezőként hatott a dollár leértékelődése más kulcsvalutákhoz, mindenekelőtt az euróhoz képest.

A fenti potenciális problémák ellenére az ásványi nyersanyagok világkereskedelmében nem volt fennakadás és ilyenek a jövőben sem számolunk. Ami jellemző, az az, hogy a kitermelés viszonylag szerény éves/évtizedes növekedése a nemzetközi kereskedelemben kerülő nyersanyagok forgalmának erőteljes bővülésével párosult. Vagyis a kitermelés egyre nagyobb része nem hazai piacon került felhasználásra.

Alapvetően más a helyzet az energiaszektorban. Sem a jelen prognózis 10-15 éves időhatárán belül, sem azon túl nincs olyan veszély, hogy fizikai értelemben kimerülne a kínálati oldal. 2015-ig ugyan a legtöbb termelő jelenleg ismert és a következő évtizedben feltárandó olajkészlete csökken, ennek mértéke azonban szerény lesz, kivéve Oroszországot, ahol az olajkészletek közel megfeleződnek (74 Mrd. hordóról 40 Mrd. alá). Ezzel szemben növekvő készletekkel számol Kanada, az USA, még inkább Brazília és Algéria, de szerényebb mértékben Kína is.

---

⁹ A legjelentősebb importőr vasérc, bauxit, finomított réz esetében, míg második helyen áll a rézérc és a nikkel, továbbá negyedik az alumínium behozatalában.

¹⁰ A niobium és a wolfram világtermelésének közel 9 százalékát, a platínáénak 78, a tantálénak 63, a palládiuménak 44, a kobalténak 41, a krómnak 39, az ónnak 35, a molibdénnek és titánnak 31 százalékát sorozatosan három ország adja.

¹¹ Részletesen lásd: Bundesverband der Deutschen Industrie (2007), Rohstoffsicherheit – Anforderungen an Industrie und Politik, Berlin, március, 8-9. oldal.

Magyarország alapvetően energiainporttól függ, amelynek túlnyomó hányada vezetékes rendszereken keresztül érkezik. További stratégiai tényező az import alapvetően vagy teljesen egyirányú földrajzi viszonylata (Oroszország).

4.2. A világ a következő évtizedben – termelési oldalról - nem kerül szembe súlyos energiaválsággal. Mértéktartó nemzetközi előrejelzések az olajfogyasztás évi átlagos 1.4 %-os, a földgázfogyasztás évi 2.4 %-os, a szénfogyasztás 2.5 %-os, a nukleáris energiafogyasztás 1, míg az alternatív (egyéb) energiafogyasztás 2.4 százalékos növekedését tartalmazzák. Jelentősebb változások várhatók ugyanakkor Európában. Egyrészt az európai integráció függősége gyakorlatilag minden energiafajta esetében (kivéve a nukleáris energiát) fokozódik a külső termelőktől és szállítóktól. Ez kettős hatás eredménye: egyfelől tovább nő a kereslet, másrészt a jelenlegi „belső” források fokozatosan kimerülnek, és a legmegbízhatóbb külső szállító, Norvégia részesedése is jelentősen csökken a teljes ellátásban. Mindez alapvetően a teljes energiaellátásban egyre fontosabb gázszállításokat érinti (ennek részesedése a mai 23 %-ról 30 % körülire, az importfüggőség a mai 50 %-ról 70 %-ra nő a következő 15 évben). A választási kényszer erősödik egyfelől az eddig megbízhatóan szállító Oroszország és a politikailag labilis észak-afrikai és közkeleti térség, valamint az újonnan belépő közép-ázsiai térség között. A forgatókönyv egyik legbizonytalanabb eleme az egyes szállítók közötti részarányok és az elérhető legmagasabb fokú ellátásbiztonság koordinációja. Elvben a földrajzilag minél diverzifikáltabb forrásmegosztás lenne kívánatos, de ha ez pótlólagos bizonytalansági tényezőket visz az ellátási rendszerbe, úgy a biztosabban tűnő szállító magasabb piaci részaránya lehet kívánatos. Tovább bonyolítja a helyzetet a szállítás formája, ami mindenekelőtt a gázszektorra érinti. Csővezetékes szállítás hosszú távú szerződéseket igényel, ahol a vásárló ellátásbiztonsága mellett az eladó értékesítési biztonságát is figyelembe kell venni. Ezért nem beszélhetünk az EU egyoldalú orosz függőségéről, hiszen a szállítási kapacitás kihasználása az orosz félnek is alapvető érdeke (az orosz gázipar mintegy 30 mrd. dollárt ruházott be a Nyugat-Európába irányuló csővezeték-rendszerbe). Kötött infrastruktúrában megvalósuló szállítások kétoldalú és jelentős függőséget teremtenek, amit szállítói oldalon akkor lehet oldani, ha több potenciális szállító is hozzájut az adott csővezeték használatához.

Az EU energiapiaca a következő években jelentős belső átalakulás előtt áll. A fő célkitűzéseket a Bizottság Zöld Könyve tartalmazza. Ezek: a nyílt verseny és egységes belső piac létrehozása, az energiaellátás biztonságának szavatolása, fenntartható „energiamix” kialakítása, a klímaváltozással kapcsolatos nemzetközi szerződések betartása, az energetikai innováció támogatása, valamint az egységes energiapolitika megteremtése az Energia Charta és a Pán-európai Energiaszerződés keretében.

A jelenlegi európai energetikai infrastruktúra nem alkalmas az egységes piac kialakítására. Sem a villamosenergia, sem a gáz esetében nem elégségesek a tagállamokat összekötő kapacitások. A földgáz esetében további probléma, hogy az európai gázmezők kimerülése miatt egyre nagyobb távolságból kell majd földgázt Európába hozni. Emellett a földgáz stratégiai készletezése a mai napig nincs benne az európai energiapolitikai gondolkodásban. Holott erre a sokkal egyoldalúbb függés miatt ma nagyobb szükség lenne, mint az olaj esetében (ahol a hetvenes évek óta megoldott a stratégiai készletezés). Míg azonban olajtárolót gyakorlatilag mindenütt

lehet építeni, a földalatti gáztároló kötött a geológiai adottságokhoz (itt Magyarországnak van versenyelőnye).

A pozitív forgatókönyv két pillérre támaszkodik. Egyrészt arra, hogy az EU képes lesz létrehozni az egységes energetikai belső piacot, másrészt arra, hogy ki tud alakítani közös beszerzési politikát. Az első realitásfoka magasabb, még ha a nagy nemzeti energetikai monopóliumokkal való bizottsági küzdelem messze is van attól, hogy a kívánt eredménnyel záruljon le. A szállítási kapacitás liberalizálása azonban jogilag megnyitja az utat a forgalmazás diverzifikálása és a verseny erősödése előtt. Nem téveszthető azonban szem elől, hogy egyes országok a teljes piacnyitás hívei, mert az egységes piacon versenyelőnyöket látnak, míg mások a „nemzeti bajnokokat” preferálják. Eltérők az álláspontok az egyes energiahordozók fejlesztését illetően is, ami mindenekelőtt a nukleáris energiatermelés vonatkozásában jelentkezik (az egyértelmű támogatástól a teljes elutasításig). További nézetkülönbség van az éghajlatváltozás kezelésében, miután a kevésbé fejlett országok kevésbé hajlanak a kyotói egyezményben foglaltak teljesítésére. Végül alapvető érdekkülönbségek vannak a beszerzések földrajzi irányait illetően, hiszen egyes országok teljesen függetlenek az orosz szállításoktól, másokat nem érint az északi-tengeri olaj- és gázlelőhelyek gyorsuló kimerülések, megint mások pedig egyoldalúan függnék Oroszországtól. Vagyis a külső szállítókkal szembeni egységes fellépést alapvetően nehezítik egyes tagállamok sajátos érdekei, amelyek többnyire államilag tulajdonolt vagy ellenőrzött nemzeti energetikai cégeken keresztül érvényesülnek. A speciális orosz-német, orosz-francia és orosz-olasz kapcsolatok, valamint a máris megkötött vagy tárgyalási szakaszban lévő bilaterális hosszú távú (esetenként 20 évre szóló) szállítási megállapodások nagymértékben akadályozzák az egységes fellépést és azt, hogy az energiastratégia talán legjelentősebb területe közösségi fennhatóság alá kerüljön.

4.3. Magyarország érdeke a biztonságos energiaellátás, aminek éppúgy van mennyiségi, mint relációs vonzata. Energiaszükségletünket nagymértékben importból fedezzük, ezen belül pedig meghatározók az orosz szállítások. Primerenergia-felhasználásunk 2020-ig évente átlagosan 1.3 százalékkal nő, miközben a belföldi termelés – mindenekelőtt a szilárd tüzelőanyagok és a kőolaj esetében – évente 0.1 százalékkal csökken. Vagyis a nettó import évente 2.1 százalékkal emelkedik (ezen belül az olajé 2.4, a földgázé 2.2 százalékkal, míg az elektromos árambehozatal évi 6 százalékkal mérséklődik). Ennek eredményeként az import aránya az energiafelhasználásban 61-ről 69 százalékra, ezen belül a kőolaj esetében 77-ről 88, a gáznál 79-ről 87 százalékra, a felhasználás és az ellátásbiztonság szempontjából kevésbé fontos szilárd tüzelőanyagoknál pedig 33-ról 59 százalékra nő 2004 és 2020 között.

Ezen az alaphelyzeten EU-tagságunk sem tud lényegesen változtatni a közeljövőben. Az ellátás biztonságát azonban javíthatja, ha kiépülnek a tagállamok közötti energiaszállítási rendszerek, amelyek legalább szükséghelyzetben és átmenetileg pótolhatják a kieséseket. Magyarország alapvetően érdekelt az EU közös energiapolitikájának kialakításában, beleértve a belső piac liberalizációját is. Ugyanakkor nem mondhat le a bilaterális energetikai kapcsolatok következetes menedzseléséről.

4.4. Mennyiségi oldalról a magyar mozgástér erőteljesen korlátozott. A jelenlegi energiafüggőség foka a következő tíz évben aligha csökkenthető érdemleges

mértékben. Konvencionális energiaforrások nagymértékű bevonása a hazai termelésbe környezetvédelmi szempontból elfogadhatatlannak tűnik (lignit vagy vízi energia). Új atomreaktor nehezen lenne beilleszthető a jelenlegi rendszerbe, ugyanis a folyamatos termelés folyamatos fogyasztást követel meg, ami csak regionális piac megvalósulása esetén, jelentős éjszakai áramexport mellett képzelhető el. A megújuló erőforrásokkal kapcsolatos lelkesedés sem vette számításba a beruházási költségeket, valamint a bio-üzemanyagok termelésének hatását a mezőgazdaságra, a környezetre, valamint a helyettesíthetőségi korlátokra. Érdemes hangsúlyozni, hogy a bioethanol a magyar energiaellátásra kifejezetten negatív hatást gyakorolna, hiszen, miközben benzinben már ma is exportőrök vagyunk, az ethanol gyártás energiaigényét nagyrészt az olajnál sokkal súlyosabb függőségi kérdésekkel terhelt és megnövelt földgázimportból kellene fedeznünk. Alapvető elmozdulást jelentene a Makó környéki gázmezők feltárása, ennek technikai és gazdaságossági feltételei azonban – optimális esetben - csak az előrejelzési időszak vége felé lehetnek adottak.

Ezért mozgásteret lényegében nem a kialakult importfüggőség csökkentése kínál, hanem az adott függőségi struktúra megfontolt menedzselése. Három párhuzamos lehetőségre célszerű felhívni a figyelmet.

Egyrészt részvétel az egységes európai energiapiac kialakításában mindazokon a területeken, ahol erre a többi tagállam hajlandóságának függvényében lehetőség kínálkozik.

Másrészt az orosz függőség olyan menedzselése, amelynek keretében Magyarországnak nemcsak a függősége stabilizálódik (vagyis sebezhetősége a lehető legnagyobb mértékben csökken), de pótlólagos mozgásterre tehet szert az európai energiapolitikában. Ebben az összefüggésben helytelen lenne mindenféle oroszellenesség, vonatkozzék ez az energiával összefüggő kérdésekre (lásd Gazprom), vagy bármely más orosz vállalat magyarországi érdekeltiségére, esetleges beruházására. Amit következetesen érvényesíteni kell, az az EU versenyjogi álláspontja a vállalati felvásárlások és fúziók esetében. Mindenfajta diszkrimináció (vagy diszpreferencia) Oroszországgal szemben növeli energetikai sebezhetőségünk kockázatát, és nem gyengíti, hanem valójában erősíti a politikai „zsarolás” lehetőségét. Nem beszélve arról, hogy a nagy valószínűséggel megvalósuló újabb kelet-nyugati energetikai szállítórendszerből Magyarország, mint tranzitország kieshet, vagyis függőségünk immár nemcsak az orosz szállítótól, hanem attól a tranzitországtól is növekszik, amelyből egy lokális/regionális vezeték Magyarország felé leágazik. Végül, de nem utolsósorban az értékesítési biztonság szempontjából lényeges és a legutóbbi két évben megindult piacdiverzifikációs törekvések is zátonyra juthatnak Oroszország esetében, ha nem akarunk olyan feltételeket kínálni, mint amelyeneket saját vállalatunk oroszországi tevékenysége szempontjából alapvetően szükségesnek tartunk.

Harmadsorban mozgásteret növelnének a regionális energetikai kapcsolódások. Ezek egy része a tranzit-útvonalak biztonságához kötődik (Horvátország, illetve Ukrajna). Más részük azonban új regionális energetikai hálózat megteremtését célozza, amelynek minimális gazdaságossága messze túlnő a magyar piac igényein. Akár a nem-orosz viszonylatú gázszállítások infrastruktúrájának kiépítése, akár egy regionális villamosenergia-piac megvalósítása (pl. újabb magyar atomreaktor építésével) olyan keresletet feltételez, amely csak több közép- és

keleteurópai ország együttműködésére épülhet.¹² Első megközelítésben számításba jöhetne a magyar-szlovák-cseh-román regionális piac. Lengyelország belépése jelentősen megemelné a kritikus tömeget, ehhez azonban az utóbbi országban mind az infrastruktúra fejlesztésében, mind az energetikai szabályozásban lényegi lépéseket kellene tenni. Ausztria többszörösen hangoztatott érdeke a regionális energiapiacban való aktív, sőt irányító jellegű részvétel, de a meghatározó piaci szereplők az osztrák piacot a német piac részeként kezelik.

4.5. Prioritások:

- EU-szinten:

- a kialakuló egységes belső piachoz való hatékony alkalmazkodás az energetikai szektorban (versenypolitika, ágazati szabályozás, szétválasztási szabályok, hálózati hozzáférési szabályok és tarifák),
- alkalmazkodás az EU (közösségi szintű) energiapolitikájához mindazokon a területeken, ahol az megvalósul, de nem „előrerohanva” ott, ahol a tagállami érdekek erősebbek maradnak a közösségiéknél,
- a mozgástér megtartása ott, ahol az nem ütközik alapvető közösségi normákba (ennek jelenleg elég széles sávja van),
- aktív kormányzati és diplomáciai részvétel a tervezési stádiumban lévő két nagy vezetékes projektben (Nabucco, Blue Stream), függetlenül attól, melyik valósul meg (lehet, hogy mindkettő). Magyarország alapvetően érdekelt abban, hogy a kelet-nyugati vezetékek fővonala hazánkon keresztül húzódjon,

- bilaterális és regionális szinten:

- magas szintű kapcsolatépítés és –építés azon országokkal, amelyeken korábban kiépült tranzitkapacitások haladnak át (Horvátország és Szlovénia),
- intenzív bilaterális és regionális diplomáciai és szakértői kapcsolattartás mindazokkal az országokkal, amelyek a fenti projektekben érdekeltek,
- az energiaellátás biztonságának erősítéséhez nélkülözhetetlen regionális együttműködés lehetőségeinek megvizsgálása, beleértve a kereskedelmi szabályzatok harmonizálását, a rendszerszintű szolgáltatások egységes piacának megvalósítását, egységes energiatőzsde létrehozását,
- a megvalósíthatóság technikai és gazdasági feltételeinek tisztázása után – főleg diplomáciai úton – olyan bizalmi légkör kialakítása a potenciális résztvevők között, ami nélkül hosszú távú együttműködés ilyen stratégiai döntést igénylő és a „nemzeti függetlenség” szempontjából rendkívül érzékeny területen nem képzelhető el,
- a magyar-oroszl kapcsolatok stratégiai fejlesztése, amelynek ugyan meghatározó része az energiaellátás biztonsága, de számos további – kölcsönös - előnyt is kínál (értékesítési piacok, újabb külföldi tőkebevonás).

- Hazai vonatkozásban:

- részben uniós pénzekkel az energiatakarékosság erősítése (beleértve az egyszer már felhasznált anyagok újrahasznosítását), mint a legjobb energiapolitika (beleértve új, energiatakarékos technológiák és berendezések kifejlesztését és exportját, aminek jelentős része kis- és középvállalati fejlesztéseket indíthat el),
- kizárólag mindenre kiterjedő gazdaságossági és környezetvédelmi vizsgálatok eredményeként belső energiaforrások feltárása,
- magyar cégek külföldi befektetéseinek támogatása a nyersanyag- és energiahordozó lelőhelyek kiaknázásában,

---

¹² Erre vannak európai példák (Skandinávia, egységes ibériai piac).

- társadalmi tudatformálás, különös tekintettel a „függőség” természetére, kölcsönössé tételének lehetőségeire és az előítéletek leépítésére (alapvetően orosz viszonylatban).

5. A fizikai környezet és a gazdasági biztonság

5.1. Az emberi civilizáció fennmaradásának – számos szaporodó jel szerint – egyre inkább meghatározó eleme fizikai környezetünk (éghajlat, levegő, talaj, víz) fenntarthatósága, pontosabban terhelhetőségének kritikus értéke. Bár az ezzel kapcsolatos első figyelmeztetések már évtizedekkel korábban elhangzottak, meglehetősen csekély figyelmet kaptak. Kivéve azokat, amelyek a közvetlen gazdasági tevékenységgel (profittal) voltak kapcsolatban, akár a korábbi nyereséges termelés folytatásának megváltoztatandó (és meg is változtatott) körülményeit (pl. takarékosabb felhasználás, bizonyos termékek újrahasznosítása), akár az ugyancsak busás profitot ígérő új környezetvédelmi technikák kifejlesztését illetően.

A környezeti tudat (és a megfelelő döntések) vonatkozásában három szakaszt különböztethetünk meg. Az elsőben, amely gyakorlatilag egyidős az emberiség történetével, a környezeti eredetű fenyegetésekkel szembeni biztonságra helyeződött a hangsúly, mégha a legtöbb természeti katasztrófa ellen nem álltak rendelkezésre hatékony elhárítási-megelőzési (vagy akár utókezelési) technikák. A másodikban – a technika fejlődése ellenére megtartva az első fenyegetettségnek való kiszolgáltatottságot – megjelent, majd felerősödött az a felismerés, hogy a környezet biztonsága saját tevékenységünknek is függvénye. Tehát úgy kell cselekednünk, hogy ennek következtében ne sérüljön a környezet adott szintű biztonsága. Itt érdemes egy pozitív és egy negatív trendre utalni: egyrészt az utóbbi évtizedekben elváltak egymástól a gazdasági növekedés és az anyagfelhasználás trendjei (anyag- és energiatakarékosság), másrészt azonban számottevő mértékben növekedett a hulladékképzés. A fejlett ipari országok erőforrás-bevitelének mintegy fele-háromnegyede valamilyen formában (hulladék) visszajut a környezetbe, ami tetemes többletterhelést jelent természeti és gazdasági környezetünk számára (levegő, talaj, víz, egyéb természeti környezet, valamint a feldolgozásukra vagy megsemmisítésükre létesített berendezések beruházási és működtetési költségei). Végül a legutóbbi néhány évben kibontakozó harmadik szakasz már arra hívja fel a figyelmet, hogy a természettel való „békés együttélésben” elkéstünk, egyes folyamatok – több jel szerint, bár még nem mindenki számára bizonyított erővel – túlléptek a kritikus, megfordíthatósági küszöbön, és önálló életet élnek (mindenekelőtt a klímaváltozással kapcsolatos trendek). E folyamat ellenőrzés alatt tartása, a várható veszélyek csökkentése univerzális érdek, a küzdelem kimenetele azonban teljességgel bizonytalan. Ezért ezzel a forgatókönyvvel nem foglalkozunk, miután katasztrófa-szenáriókat eleve kizártunk az elemzésből.

Amíg a „környezettudatosulás” folyamatát az első időszakban az esetlegesen kimerülő vagy mindenképpen szűkössé váló energia- és nyersanyag-források váltották ki a hetvenes évek első felében, addig a második szakaszban az emberiség által a környezetbe juttatott szennyezések kerültek előtérbe. A kettő alapvetően új megvilágításba helyezte a problémamegoldás szintjét. Az első esetben erősödött a konfrontatív, az egyes országokat és érdekcsoportokat egymással szembeállító magatartás, hiszen mindenki a számára feltétlenül szükséges természeti-termelési erőforrások megszerzésében volt érdekelt, akár

mások kiszorítása-legyőzése árán is. A második esetben azonban világos, hogy csak a nemzetközi kooperációra építő stratégiák ígérnek sikert. A természeti javak (levegő, víz, talaj, éghajlat) nem ismernek sem nemzetállami, sem „természetes” (kontinentális) földrajzi határokat: itt az emberiség közös javairól (a szó legteljesebb értelmében public goods) beszélünk. Ezért e vonatkozásban a legszélesebb körű nemzetközi együttműködésre van szükség (messze többre, mint amit Kyoto akár felújított verziójában is célul tűzött, miután itt csak egy területről esik szó - a levegő CO₂-szennyezettségéről -, és miután ezt a szerződést a legnagyobb szennyezők, így az USA és Kína mindmáig nem írták alá).

A helyzetértékeléshez tartozik, hogy a különböző természeti katasztrófák ugyan nem elháríthatók, de pusztító hatásuk befolyásolható megfelelő előrejelzéssel, tudatos felkészüléssel és a katasztrófa utáni technikai-társadalmi (tudati) szervezettséggel. E vonatkozásban hatalmas szakadék tátong a világ fejlett és kevésbé fejlett régiói között, amit jól tükröz, hogy amíg az 1980 és 2000 között bekövetkezett természeti katasztrófák másfél millió ember életét követelték, és a kárt szenvedett lakosság 15 százaléka élt fejlett országokban, az utóbbiak embervesztesége mindössze az összes áldozat 1.8 százalékát érte el. Amíg a természeti katasztrófákat nem tudjuk megelőzni (és az előbbiekben említett harmadik szakaszt valójában ez fogja jellemezni), meghatározó lesz a változásokra reagálni tudó, adaptív és ellenállóképes, ugyanakkor rugalmas intézményrendszer kialakítása – nemzetállami, regionális és globális szinten egyaránt.

5.2. A 10-15 éves előrejelzésekre épülő forgatókönyvek tele vannak olyan jóslatokkal, amelyek akár alapvetően is fenyegethetik egyes régiók, országok, de akár az egész világ gazdasági (és létfeltételekben megfogalmazható) biztonságát. Az ezzel kapcsolatos katasztrófák azonban sem terjedelmükben, sem időbeli és földrajzi megjelenésükben nem azonosíthatók. Ezekről tehát eltekintünk, miközben valószínű forgatókönyvünket azokra a folyamatokra építjük, amelyek fejlődési trendjei elég pontosan előrejelezhetők, és ahol van mozgási lehetőség és parancsolóan szükséges a cselekvés. A levegő széndioxid-szennyezettsége bizonyíthatóan kapcsolatban van az üvegház-határ kialakulásával. A nemzetközi egyezményekben foglalt kötelezettségvállalások csak akkor lennének hatásosak, ha ezeket a legnagyobb szennyezők is aláírnák, továbbá, ha a feltörekvő országok fejlettségük jelenlegi szintjén korlátoznának egyes „civilizációs ártalmakat” (magasabb energiafogyasztás, autók millióinak megjelenése a közlekedésben). Ezen túlmenően véget lehetne vetni a Közép- és Dél-Amerikában, leginkább azonban Fekete-Afrikában folytatott erdőkivágásoknak. Mindkét esetben súlyos etikai kérdéssel állunk szemben: hogyan tilthatják meg ezt a tevékenységet azok az országok, amelyek a jelenlegi környezetszennyezésért alapvetően felelősséggel tartoznak? És mit tudunk adni a fizikai túlélésben, vagy éppen a meggazdagodásban, a felzárkózásban, a „nyugati fogyasztói minták” követésében érdekelt országoknak és társadalmi rétegeknek, hogy csatlakozzanak számukra alapvetően megszorító jellegű egyezményekhez?

Az elmúlt években viszonylag kevés figyelmet kapott a környezetvédelmi elemzésekben a talaj és a növényzet, mint a hosszú távú gazdasági biztonság két lényeges eleme. A Föld klímáját egyensúlyban tartó erdők területe másfél évszázad alatt a Föld területének 60 százalékáról 45 százalékra csökkent, miközben a mezőgazdasági termőföld területe közel 10 százalékponttal emelkedett. Mindeközben a világ lakossága megötszöröződött (1.2 milliárdról 6 milliárd fölé

2000-re). Számos katasztrófa-jóslattal szemben ez nem idézett elő világméretű éhínségeket, de érinti a Föld természeti egyensúlyát (különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a talaj egy része mezőgazdasági célra egyre inkább használhatatlanná válik. Ezért szükséges a természeti egyensúly helyreállítása, amire ma még van lehetőség (mégha a klímaváltozások hatásai kiszámíthatatlanok is).¹³

További, a környezetet több szempontból erősen megterhelő fejlődés az urbanizáció drámai mértékű felgyorsulása.¹⁴ Számítások szerint a városban lakók száma a világ népességének 47 százalékát jelentette 2000-ben, 53.4 százalékára rúg 2015-ben és 60 százalék felett alakul 2030-ban. Amíg ezen belül az európai, észak- és latinamerikai trendek viszonylag mérsékeltek (márcsak a magas indulási bázis miatt is), de mindenhol 80 százalék felett alakulnak, addig drámai elmozdulás jelezhető előre Afrikában (30 év alatt 38-ról 55 százalékra) és Ázsiában (37-ről 53 százalékra).

A gazdasági biztonság szempontjából a következő másfél évtizedben a legvalószínűbb forgatókönyvnek az édesvíz- készletek stratégiai felértékelődését tartjuk. Egyelőre nem az a fő probléma, hogy rendelkezik-e a világ elegendő édesvízzel (ez a kérdés a prognózis időhorizontján kívülre esik, de még ezen évszázad első felében elsőrendű biztonsági faktorrá válik), hanem az, hogy a készletek – akárcsak az energiahordozók esetében – rendkívül egyenetlenül oszlanak meg. A konfliktus veszélyét növeli, hogy a leggyorsabb népességnövekedést mutató országok nagy része egyértelműen alullelátott édesvízzel. Jelenleg mintegy 1.7 milliárd ember él olyan területen, ahol a rendelkezésre álló vízmennyiség elégtelen (kevesebb, mint 1000 m³ személyeként és évenként). Ez a szám 2025-re 2.4 milliárdra nő. De országon belül is jelentős problémákat okoz az egyenetlen vízelosztás (lásd Észak- és Dél-Kína ellátottságát). A vízforrásokhoz való hozzájutás (mindenekelőtt Fekete-Afrikában, a Közel-Keleten, Dél-Ázsiában és Kína egyes részein) erősödő biztonsági kockázatot jelent a következő másfél évtizedben. Ez nemcsak bilaterális vagy regionális politikai feszültségekben vagy nyílt katonai összecsapásban juthat kifejezésre, hanem „enyhébb”, de következményeiben nem kevésbé lényeges formákban is (pl. a szennyezett víz egészségügyi és járványterjesztési következményei).

Két alapvető forgatókönyvet célszerű felvázolni (a harmadik a katasztrófa-szenáriók tartományába utalható). A pozitív alapján rövid időn belül megkezdődik az átfogó környezetvédelmi stratégia nemzetközi intézményesülése, és létrejön a közös környezeti biztonság érdekében teendő önkéntes nemzeti lépések ösztönzését szolgáló szabályozás. A kevésbé pozitív (de reális) forgatókönyv szerint ilyen átfogó szabályozásra egyelőre nem kerül sor, és továbbra is az eseti erőviszonyokon múlik, hogy melyik globális környezeti kérdésben és mekkora körben sikerül megállapodni. Ahol pedig erre nem kerül sor, ott marad a

---

¹³ Részletesen lásd: Demeny, Paul – McNicoll, Geoffrey (eds.) (2006), *The Political Economy of Global Population Change, 1950-2050*. *Population and Development Review*. A Supplement to Volume 32, 2006. Population Council, New York.

¹⁴ Az első ország, ahol a városlakók száma meghaladta a falun élőket, Anglia volt 1850 körül. 1800 körül a világon mindössze hat olyan város volt, amelynek lakossága meghaladta a félmilliót, miközben 2005-ben mintegy 25 város jelentett 10 milliónál nagyobb lakosságot. Napjainkban a világ lakosságának fele lakik már városban, annak minden kedvező és kedvezőtlen (pl. szilárd hulladékhegyek) egyéni, közösségi és természeti következményével együtt.

szabályozatlan konfrontáció, tele eseti bilaterális – és továbbterjedésre alkalmas – konfliktusokkal.

5.3. Tekintettel arra, hogy a környezeti kérdések egy része globális természetű, Magyarországnak nem lehet más alapvető érdeke, mint egyrészt a lehető legkisebb mértékben hozzájárulni a természeti környezet globális terheléséhez, másrészt pedig aktívan részt venni a nemzetközi környezetvédelmi tevékenységben. A környezeti veszélyeztetettség másik része regionális jellegű (talaj, víz, levegőt szennyező vagy az egészséget veszélyeztető határmenti ipari és egyéb tevékenységek). Minden esetben alapvető magyar érdek annak megakadályozása, hogy a szennyezések Magyarország területére kerüljenek. Ehhez azonban egész sor regionális megállapodás megkötésére, majd azok következetes betartására van szükség.

5.4. Cselekvési mozgásterünk szűk, pontosabban csak akkor növelhető, ha nemzetközi és regionális megállapodásokat tudunk kötni. A valóban globális kérdések esetében (ózonréteg elvékonyodása, globális felmelegedés) mozgásterünk a nemzetközi tárgyalásokon való aktív – és szakmailag kiválóan felkészült - részvételben jelenik meg. Elvileg nagyobb a mozgásterünk a regionális környezeti kérdések rendezésében (folyószennyezés, határ közelébe telepített és levegőt szennyező berendezések, savas eső). Nem biztos azonban, hogy szomszédaink ugyanúgy fogják kezelni e problémákat, mint mi, akik a Kárpát-medence vízgyűjtő-területének közepén helyezkedünk el, és mindenholhoz hozzánk érkeznek a Dunába és Tiszába ömlő folyók és patakok. Ezért a megállapodások megkötéséhez és betartatásához szükség lehet a regionális szinten túlterjedő nemzetközi segítségre, vagyis arra, hogy a vitás kérdések egy részét multilaterális szintre emeljük. Ez alapvetően az EU-tagság által adott lehetőségek kihasználásával, az EU-normák mindenki általi szigorú betartatásával érhető el. Mozgásterünk meghatározásakor azonban nem a kárelhárításból, hanem a kármegeelőzésből célszerű kiindulnunk.

A fenti, általunk szigorúan és joggal megkövetelhető feltételek betartatása azonban némileg ütközik azokkal a magyar érdekekkel, amelyek – gazdasági, pénzügyi, foglalkoztatási vagy éppen versenyképességi, tehát ugyancsak a gazdasági biztonsághoz sorolható okok miatt – szeretnék lazítani az EU környezetvédelmi előírásait, vagy legalábbis meghosszabbítani az átmeneti alkalmazkodási időszakokat. Különösen áll ez a kyotói program legújabb verziójára, amely igen szigorú feltételeket fogalmaz meg, és gyakorlatilag lineáris megközelítést alkalmaz a CO₂-kibocsátás csökkentésére az 1990 és 2012 közötti időszakra. Márpedig nyilvánvaló, hogy a gazdasági átalakulás következtében döntően a kilencvenes évek első felében tetemesen mérséklődött kibocsátás trendje nem tartható, hiszen újabb gyárak már nem fognak megszűnni. További mérséklődés mindenekelőtt az energia- és anyagtakarékosabb, valamint kevésbé környezetszennyező technológiák alkalmazásától várható. Ennek kibocsátás-csökkentő hatása azonban jóval csekélyebb, mint a gyárbezárásoké volt egy évtizeddel korábban.

5.5. Prioritások:

- aktív részvétel valamennyi nemzetközi és EU-szintű fórumon, amely környezetvédelmi kérdéseket tárgyal,

- EU-tagként részvétel a humanitárius katasztrófák megelőzésében vagy következményeinek elhárításában (ez javítja nemzetközi megítélésünket, esetenként pedig újabb értékesítési piacokat tárhat fel),
- a regionális környezeti problémák kiemelt kezelése a szomszédokkal való összehangolt programok keretében. Ez nem kizárólagos szakmai kérdés, hanem sok esetben alapvető diplomáciai tevékenységet igényel, hiszen a rendezési tervek és megállapodások (kompromisszumok) önmagukban is a regionális „együttműködési kultúra” elmélyítését szolgálják, aminek fontosságát aligha lehet „túlhangsúlyozni”,
- minden uniós lehetőség kihasználása a regionális együttműködés erősítésére, ha kell uniós „fegyelmező erő” igénybe vétele a Magyarországot fenyegető vagy ért környezeti szennyezést okozó országgal/országokkal szemben.

6. Szociális biztonság

6.1. A 21. század első két évtizedében felértékelődik, miközben alapjaiban is jelentős átalakításra szorul a szociális biztonság intézményrendszere. A globalizáció, miközben korábban elképzelhetetlen lehetőségeket teremt, kiélezi a jövedelmi, munkaerő-piaci, regionális, társadalmi és képzettségi-tudati különbségeket. Ezek a hatások érik egyre inkább a hagyományosan kialakított szociális biztonsági kereteket.

A megelőző évtizedekben a szociális biztonsági hálót a nemzeti piac működési zavarainak áthidalására (munkanélküli és szociális segély), valamint a kárt szenvedett állampolgárok védelmére (balesetbiztosítás, árvasági segély stb.) hozták létre. Jelenleg a szociális biztonság fenti modelljét több oldalról is komoly veszély fenyegeti. A legnagyobb és leginkább érzékelhető a globalizáció felől érkezik, ami egyre nagyobb hatással van a fejlett (európai) országok nagyrészt még mindig zárt nemzeti munkaerő-piacaira (növekvő és magas szinten állandósuló munkanélküliség, tartós munkanélküliek arányának növekedése, magas szintű fiatalok munkanélkülisége). További probléma a korábban kiépült jóléti rendszerek pénzügyi fenntarthatósága, miután az adófizetők és eltartottak aránya lényegi módosuláson ment keresztül az előbbieik „javára”. A feszültségeket növeli, hogy több évtizedes béke után a társadalom bizonyos rétegeiben olyan vagyonok halmozódtak fel, amelyek jövedelme meghaladja a bérből és fizetésből elérhető szintet, és kialakítja a „dolgozó szegények” rétegét. Évek óta megfigyelhető, hogy a megtermelt jövedelmen belül csökken a munkajövedelmek aránya.

A globalizáció, valamint az azt megelőző-kísérő liberalizáció és dereguláció valamennyi ország szociális sebezhetőségét növeli, és egyszerre hordozza a sikeres alkalmazkodás és a növekvő bizonytalanság jövőképét. Ezzel megkérdőjelezi a gazdasági biztonság alapvető szociális összetevőinek fenntarthatóságát. Ez az ILO katalógusa szerint - magában foglalja az alapvető szükségletek kielégítéséhez szükséges infrastruktúrához való hozzáférést (egészségügy, oktatás, lakhatás, stb.), a munkával kapcsolatos biztonságot, a jövedelmi biztonságot, a foglalkoztatási és a szakértelemhez kötődő biztonságot, valamint a status quo biztonságot (vagyis azt, hogy a gazdasági biztonság teremti meg adott kormány társadalmi legitimitását és a rendszer stabilitását).¹⁵

Magyarország szociális biztonsági helyzetére jelenleg négy tényező hat:

- az örökségként ránk maradt és finanszírozhatatlan, miközben egyre igazságtalanabb, ezért alapvető reformokra szoruló szociális jóléti rendszer,
- a globális és európai munkamegosztásba történt erőteljes bekapcsolódás eredményeként a verseny- és felzárkózási kényszer,
- a nyugat-európai és az EU intézményein és jogrendszerén keresztül közvetítődő új szociális követelmények figyelembe vétele (amelyek egy részét a régi EU-országok egy része is kénytelen mellőzni),
- valamint az új körülmények között megteremtendő szociális kohézió kritikus minimumszintje, ami biztosítja a fenntartható versenyképességet, miközben igyekszik garantálni az ehhez nélkülözhetetlen szociális biztonságot.

---

¹⁵ A világ több mint 90 országára kiszámított gazdasági biztonsági index megkülönbözteti a jövedelmi biztonságot a gazdasági biztonságtól (utóbbit, mint „boldogságindex” definiálja). Valójában az egyes országokban a két mutató esetenként jelentősen különbözik egymástól.

A fenti tényezők eltérően hatnak a gazdasági biztonság különböző területeire (fenntartható fejlődés, értékesítés, vagyis versenyképesség, szociális béke, értékrend). Nem kétséges, hogy a minimálisan szükséges egyensúly megteremtése vagy megőrzése alapfeltétele a gazdasági biztonság egészének.

6.2. Általános forgatókönyveket nem lehet készíteni, mert az egyes régiókat és országokat (társadalmakat vagy társadalmi rétegeket) igen eltérően érintik a szociális biztonságra ható globális hatások. Hasonlóképpen jelentősen különböznek az egyes országok rendelkezésére álló korrektív (aktív és passzív) védekezési-alkalmazkodási eszközök és intézményrendszerek, de a társadalmi viselkedés mintái is.

A Magyarország számára követésre ajánlott és a fejlett országokra vonatkozó mozgások pozitív irányú fejlődésének feltételezése arra épül, hogy ugyan a többfajta szociális háló sikeresen módosul (részben leépül, részben átalakul, részben kofinanszírozottá válik). Az időközönkénti jelentősebb negatív külső hatások következményeit az évtizedek alatt felhalmozott jövedelmek részbeni felhasználása ellensúlyozza. A versenyképesség növelése önmagában is javítja a szociális biztonságot. Nem csekély szerepet kapnak a társadalmak önvédelmi reflexei, a szolidaritás erősödése. Végül mind a nemzetközi intézmények, mind az EU képes lesz arra, hogy a változások legkeményebb elemeit letompítsa, a hatásokat megsűrje vagy csak megfelelő időbeli késéssel (átmenetek alkalmazásával) engedje rá az adott társadalmakra.

A semleges forgatókönyv a szociális biztonság romlásával számol a fejlett világban, de ezt lassú folyamatnak tételezi fel. Átfogó szociális reformokra a jelentős társadalmi ellenállás és a demokráciában megszokott négy éves politikai ciklus hosszabb távú politikákat ellenző-kizáró jellege miatt nem kerül sor. A felhalmozott tartalékok, valamint a rendelkezésre álló nemzetközi alkuerő azonban a következő évtizedben még biztosítja a „normális” működéshez szükséges társadalmi stabilitást.

Végül a negatív forgatókönyv már rövidtávon sem zárja ki a jelentős társadalmi ellenállást, esetenként a nyílt fellépést az adott kormányzatokkal szemben. Erősödik a globalizációellenes hangulat, fokozódnak a protekcionista intézkedések. Ami hosszabb távon jóval fontosabb: egyértelműen teret nyernek a demokráciaellenes mozgalmak, erőre kapnak nemcsak az erőszak-szervezetek, de mindenekelőtt a szélsőjobboldali eszmék (enyhébb változatban sokan visszamenekülnek egyfajta miszticizmusba, vallásosságba).

Valamennyi forgatókönyv egyik legbizonytalanabb pontja, hogy milyen választ tudnak adni a fejlett országok és társadalmak két alapvető kihívásra:

- egyrészt a felgyorsuló nemzetközi migrációra és annak nemcsak gazdasági, hanem társadalmi és értékrendbeli következményeire,
- másrészt az igen éles nemzetközi verseny azon hatására, hogy a munkahelyek, a jövedelmek, a szakmai tapasztalatok és a status quo bizonytalanságát immár nem marginális (vagy képzettségük és munkához való viszonyulásuk alapján amúgyis marginalizálódó vagy máris a munkaerő-piac perifériájára szorult) társadalmi csoportok érzik csak, hanem a nyugati demokrácia legfontosabb tartópillérét képező középrétegek egy része is kénytelen lehet elszenvedni.

Magyarország természetesen nem függetlenítheti magát a fenti forgatókönyvek bármelyikének következményeitől. Ugyanakkor szociális biztonsága nagymértékben az itthoni intézkedésektől függ (reformok tartalma és ütemezése, a rendelkezésre álló erőforrások elosztása, új erőforrások feltárása és hatékony felhasználása, nem utolsósorban azonban a társadalom (és a politika) konszenzusképessége.

6.3. A magyar érdekek három pontban foglalhatók össze. Először: megteremtendő (fenntartandó) a kiegyensúlyozott modernizációs növekedés és a szociális biztonság egyensúlya. Ennek legoptimistább forgatókönyve az, hogy az egyensúly keretei között leggyorsabb felzárkózási tempó mellett biztosítsuk a szociális biztonság kritikus minimumát (a „csomag” összetétele – éppen a fenntarthatóság érdekében - várhatóan időről-időre változik, a hangsúlyok is más-más területekre kerülhetnek). Másodszor: az európai, ezen belül az EU-szabványokhoz való illeszkedés, amihez célszerű bizonyos uniós forrásokat is igénybe venni. Ugyanakkor ügyelni kell az alkalmazkodás ütemére (lásd például az euró átvételének menetrendjét), mert ez a gazdasági biztonság szempontjából lényeges elemek egyikét sem sértheti (pl. versenyképesség). Az egyensúly bárminemű borulása több területen megkérdőjelezheti a gazdasági biztonság egészének fenntarthatóságát. Harmadszor: nem kevésbé fontos szempont, hogy Magyarország szociális biztonsága nemcsak önmagában érték és meghatározó politikai prioritás, hanem a közép-, még inkább pedig a kelet- és délkelet-európai régió stabilitása szempontjából is komolyan mérlegelendő követelmény.

6.4. A magyar mozgástér több oldalról is alapvetően determinált. Mint a nemzetközi munkamegosztásba ezer szállal bekötött nyitott ország nem tudunk elzárkózni a globális verseny és a transznacionális vállalatok szociális biztonságra gyakorolt – egyébként egyrészt kedvező, másrészt kedvezőtlen – hatásaitól. Nemzetközi egyezmények (pl. emberi jogok chartája, Európa Tanács, ILO stb.) és az EU-tagság is korlátok közé szorítja az „autonóm” cselekvés lehetőségeit. Nem kevésbé lényegesek azonban a hazai korlátok, mint a költségvetés teherviselő képessége és a lakosság korstruktúrája. Mozgásterünk számottevően nőne, ha sikerülne áttörést elérni a társadalom adófizetési mentalitásában, és lényegesen lehetne javítani nemcsak az oktatási rendszert, hanem a társadalom nagy részének fogékonyságát a versenyképes tudásszerzésre, a folyamatos és életfogytiglani tanulásra és továbbképzésre. Mozgásterünk növelésére – az előbb említett hazai feltételekhez viszonyítva korlátozott mértékben – igénybe lehet venni uniós pénzeket is. Ezek azonban csak a legszükségesebb esetben (az egyensúly felborulásával fenyegető vészhelyzetben) finanszírozhatnak egyoldalúan és közvetlenül szociális biztonságot. E biztonság erősítését döntően a versenyképesség javításával, a regionális felzárkózás feltételeinek megteremtésével, oktatással-képzéssel lehet hosszabb távra megalapozni.

6.5. Prioritások:

- fenntartható növekedésünk és regionális stabilitási horgonyszerepünk miatt is alapvető a szociális biztonság kritikus egyensúlyának biztosítása,
- szociális biztonságot nem a bezárkózás, hanem a nyitottság és a versenyképesség erősítése növel,
- alapvető és sürgős reformra szorul az adórendszer, ugyanis a költségvetés kiadási szerkezetének bármely fájdalmas (és egyébként szükséges) reform

megvalósítása mellett sem marad megfelelő mozgástere az adóbevételek lényegi emelésének hiányában,

- a legveszélyeztetettebb (nem feltétlenül a leghátrányosabb!) rétegek számára jövedelemstabilizációs csomag kidolgozása és bevezetése,
- kétoldalú nyitottság a munkaerő szabad áramlását tekintve, ami éppúgy lehetővé teszi magyar fiatalok külföldi tanulását és munkavállalását, mint ahogy profitálhatunk a hozzánk érkező külföldi munkaerő alkalmazásából,
- tekintettel arra, hogy a szociális biztonság kérdése szinte valamennyi szomszédunknál éles formában vetődik fel a következő években, Magyarország pedig a regionális stabilitásban alapvetően érdekelt, szükség van a környező országokkal való kapcsolatok több szinten való tudatos erősítésére (a diplomáciai vonaltól a gazdaságin át az állampolgári szintig),
- az EU-források egy részének célirányos felhasználása,
- végül, de nem utolsósorban a „társadalmi tudatszennyezettség” csökkentése, a társadalommal való párbeszéd intenzívvé tétele nem elsősorban a politikusok, hanem az értelmiség és a helyi közösségek vezetőinek bevonásával. Csak így van esély arra, hogy a szociális biztonságot talán legnagyobb mértékben fenyegető veszélyt, a különféle „népboldogítók” áldatlan tevékenységét korlátok között tartsuk, majd elszigeteljük (megszüntetni biztosan nem tudjuk a következő évtizedben).

7. Technológiabiztonság

7.1. A következő évtizedben tovább erősödik a technológia, a tudás és a gazdasági növekedés kapcsolata. Az utóbbinak már jóval több mint fele mögött húzódik meg teljesen új (vagy újonnan alkalmazott) ismeret. A tudás és a technológia a modern világban a hatalom, a presztízs és a jólét egyik meghatározó forrásává vált. Komparatív előnyök egyre inkább a szellemi tulajdon birtoklásában, speciális kompetenciák megszerzésében és az így előállított termékek és szolgáltatások globális terjesztési jogának biztosításában jelennek meg. Sajátossága, hogy egyrészt egyedülálló ismeret-koncentrációt hoz létre, másrészt azonban megszünteti a legfejlettebb országok évszázadok óta tapasztalt monopóliumát a „tudás piacon”.¹⁶ Miközben a technoglobalizáció a piacot meghatározó transznacionális társaságok stratégiai szövetségének keretében oligopol helyzeteket teremt, fennmarad a vállalatok nyitottsága a globális kutatási és műszaki fejlesztési tevékenységet illetően. Ezért viszonylag gyorsan és esetenként meglepetésszerűen teremthet új piaci helyzetet egy-egy ország vagy vállalat, ha kiválasztott területekre be tud törni új technológiájával. Végül: a technológiai fejlődés végleg lebontja a nemzeti határokat, az új ismeretek világméretben áramlanak, nagy részük pedig a világ számos részén – megfelelő tudásbázis és gyártó kapacitás esetén - felhasználható, alkalmazható. Ebből számos előny, újabb növekedési-modernizációs impulzus éppúgy adódik, mint ahogy veszélyforrások is megjelennek.

A technológiai fejlődésnek a gazdasági biztonság szempontjából történő vizsgálata két szálon fut. Egyrészt a megszerezhetőségre és alkalmazhatóságra kell utalni, mint növekedési lehetőségre vagy korlátra a technológiát átvevő országok esetében (technológiabiztonság). Másrészt az új technológiák kapcsán megjelenő veszélyforrásokat vesszük számba (a technológiai forradalom biztonsági kérdései).

A technológiabiztonság belföldi aspektusa annak a technológiai bázisnak a biztonságát és azon technológiai kapacitásoknak a védelmét jelenti, amelyeket hazai ráfordításokkal, különösen pedig az állami oktatási és kutatási kiadásokkal hozott létre egy ország. A külföldi vetület ugyanakkor a világban áramló technológiai ismeretek, erőforrások, termékek és minden kapcsolódó érték zavartalan megszerzésére vonatkozik. Valójában valamennyi ország alapvetően érdekelt a technológiai vívmányok akadálymentes beáramlásában, és ellene van mindenfajta technológiai protekcionizmusnak. Érdekes módon, az utóbbi – eltérően a kereskedelemtől – nem a keresleti, hanem a kínálati oldalon jelenhet meg, amennyiben valamely ország vagy vállalat saját technológiai fölényét a továbbadás megtagadásával szeretné megőrizni (erre azonban a rendkívül gyors fejlődés és párhuzamos kutatások mellett nincs esélye, ezért sokkal nagyobb hangsúly helyeződik a szellemi termékek védelmének nemzetközi szabályozására). Kivételt képeznek azok az esetek, amikor a technológia megszerzése vagy beáramlása a gazdasági versenyelőny megszüntével fenyeget (ipari kémkedés), illetve a regionális vagy esetenként a globális stabilitást veszélyeztethetné. (Oroszország, Kína, esetleg India a NATO országok felé, a regionális hatalmi ambíciót tápláló Pakisztán, Dél-Afrika, esetleg Brazília és Indonézia vagy a NATO-val nyílt stratégiai konfliktusban álló országok, mint Irán, Észak-Korea, Szíria, Líbia, kisebb mértékben Kuba).

---

¹⁶ Példa erre, hogy az egyik legnagyobb jövő előtt álló biotechnológiában olyan országok is számottevő kapacitásokkal rendelkeznek, mint India, Kína, Dél-Korea, a Dél-Afrikai Köztársaság vagy éppen Kuba.

A technológiai fejlődés biztonsági kérdései ugyancsak két csoportra oszthatók. Az egyik a technológia következtében kialakuló „külső” konfliktusokra összpontosít, míg a másik a technológia ún. „inherens” hatásait elemzi. Az előbbiek sorába tartozik, hogy a technológiai forradalom nem csökkentette, hanem esetenként növelte az egyes országok és régiók közötti fejlettségi különbségeket, társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségeket. Viszonylag kevés új ország tudott betörni – egyes területeken – a technológiai élvonalba (az ír, finn vagy dél-koreai példa inkább kivételnek, mind szabálynak tekinthető). Ugyanakkor a lemaradó-kiszoruló országok reakciója nehezen kiszámítható. Nem elképzelhetetlen, hogy közel sem úttörő, de a modern technológiák alkalmazására képes tudásukat terrorista vagy instabilitást erősítő célok érdekében kívánják felhasználni. A továbbra is gyors technológiai fejlődés a következő évtized(ek)ben felgyorsíthatja a világgazdasági polarizációt, létrehozhatja a „tudás” és „nem-tudás” világméretű ellentétét, miközben elvileg mindenki számára lehetővé teszi a tudáshoz és modern ismeretekhez való hozzájutást. Azt azonban nem tudja garantálni, hogy ezt a „know-how”-t ki mire, milyen céllal fogja felhasználni.

Az „inherensnek” tekintett problémák egyre súlyosabb és nemzetközileg rendezetlen jogi és morális fejleményekben jelentkeznek. Egyrészt a személy- és termékazonosításra alkalmazott (digitális) eszközök és eljárások teljesen új generációja terjed el a következő évtizedben. Ez már ma élesen veti fel az egyén és az állam viszonyának, a magánszféra védelmének szükségességét, az adatbiztonság és a személyiségi jogok kérdését. Másrészt az új technológiákat nemcsak fejlesztési és jóléti céllal, de terrorista szándékkal is fel lehet használni. Az egyetemista „szoftver-zseni” egyéni kezdeményezéseitől (szoftver feltörése stb.) és a szervezett bűnözés és terrorizmus célzott támadása között egy lépés a távolság. Ezért olyan globális védekezésre és biztonsági ernyőre van szükség, amelynek költségei – a nagyméretű katasztrófáktól eltekintve - 2010-re meghaladhatják az elkerülhető potenciális veszteségek költségeit. Harmadrészt több morális és vallási kérdést vet fel a biotechnológia fejlődése, vagyis olyan terület, amelynek nemzetközi szabályozottsága messze elégtelen (klónozás, őssejt-kutatás, „kegyes halál” stb.). Negyedszer mindaddig kevés figyelem fordult a „kulturális szennyezés” felé, ami a globalizált médiavilágban egyre súlyosabb kihívást testesít meg, és a szociális és értékbiztonság aláásával járhat.

Magyarország a technológiailag közepesen fejlett országok csoportjába tartozik, amely nagymértékben importált technológiára építi a fenntartható növekedést. Visszatérő probléma a K+F alacsony szintje, ami azonban nem egyedüli akadálya az innovációs szektor alacsony fejlettségének. Önmagában a K+F-nek a GDP-ben megnövelt aránya nem biztosít technológiai áttörést.

7.2. Technológiai forgatókönyvek készítése rendkívül nehéz, sőt esetenként kifejezetten veszélyes vállalkozás. Mind a technológiai áttörések időpontja, mind az új technológiák gazdasági-társadalmi-környezeti hatása számos bizonytalanságot hordoz. Az azonban előrejelezhető, hogy 2005-ben már élt annak a lakosságnak a 40 százaléka és részben az a munkaerő is, amely 2050-ben lakni fogja a Földet. Ugyanakkor a 2050-ben alkalmazandó technológiák nagy részét még csak ezután fogják felfedezni, és az ehhez szükséges tőkeszükséglet is csak a következő évtizedekben fog létrejönni.

További bizonytalanság, hogy a technológiai fejlődés a gazdasági biztonság számos területét érinti, miközben az utóbbiakon bekövetkező változások vadonatúj

technológiai igényeket, ezek alapján pedig felfedezéseket és gyakorlati alkalmazásokat hoznak létre.

A Magyarországra vonatkozó forgatókönyv alapvető változóit az ország külpolitikai orientációja, külpolitikai környezete, a külgazdasági kapcsolatok intenzitása, tartalma (különös tekintettel a nemzetközi technológiai együttműködésre és a közvetlen tőkebeáramlásra), valamint a magyar K+F- és innovációs szektor fejlődése és versenyképessége képviseli. Miután sem a NATO-hoz, sem az EU-hoz való kötődésnek nincs racionális alternatívája, a környezet bizonytalan és a technológiabiztonságot befolyásolni képes elemek az ország déli, délkeleti és keleti környezetében található (Balkán, Ukrajna, Oroszország). A közvetlen földrajzi környezet mellett azonban ide sorolhatók az olyan világpolitikai és világgazdasági bizonytalanságok, mint a terrorizmus, az energiapiac jövője, a klimatikus viszonyok, esetleg a nemzetközi járványügyi helyzet alakulása.

Negatív forgatókönyv megvalósulása gyakorlatilag kizárható (ez a NATO biztonsági és az EU gazdasági védőernyőjének lényegi gyengülését, esetleg eltűnését jelentené). A kedvező forgatókönyv az EU és a transznacionális munkamegosztás technológiafejlesztő tevékenységére épít, beemelve a rendszerbe azt, hogy Magyarország számottevő nemzetközi technológiai és kutatásfejlesztési telephellyé válik (többek között az EU által ide telepítendő központ által is). Kisebb mértékben, de technológiafejlesztő szerepet játszik a NATO-ban való aktívabb magyar szerepvállalás. A semleges forgatókönyv gyakorlatilag a jelenlegi helyzet meghosszabbítását jelentené, vagyis közepes technológiai színvonalunk fennmaradna, esetleg némileg hátrébb sorolódna az európai, esetleg akár a regionális rangsorban is.

7.3. Alapvető magyar érdek a nemzetközi technológiai fejlődéssel való lépéstartás. Ehhez alapvetően szükséges a technológiai ismeretek globálisan szabad áramlásának fennmaradása. Részben külső, részben belső tényezők függvénye, hogy milyen mennyiségű és szerkezetű nemzetközi tőke áramlik a magyar gazdaságba, és ennek segítségével mennyiben lehet emelni a magyar termelés technológiatartalmát. Valószínűtlen, hogy Magyarország bármely tudományos-technikai területen úttörő szerepet játsszon, hiszen még, ha a felfedezés hozzánk is kötődik, annak alkalmazása, ipari méretű megvalósítása csak a széleskörű nemzetközi együttműködés keretében képzelhető el. A technológiai fejlődési lánc azonban több szakaszból áll, amelyek között vannak átlépési lehetőségek. A legfejlettebb technológiáknak gyakran már a pusztán megértése is nehézségekbe ütközik. Ezért minden területen nélkülözhetetlen azon információk és tudás megszerzése, ami egyáltalán lehetővé teszi a világgal való szellemi (intellektuális) lépéstartást. A következő szint az importált technológia egyszerű adaptálása, ami nem egy esetben magas szintű felkészültséget igényel. Ezután következik az átvett technológia esetenkénti továbbfejlesztése, ami kifejezetten értéknövelő és versenyképességet erősítő innovatív tevékenység. Nemzetközi tapasztalatok mutatják, hogy ez a technológiai stratégiai lánc nem szedhető darabjaira, hanem valamennyi szintjén jelen kell lennünk, ha el akarjuk kerülni a lemaradást.

7.4. Mozgásterünk alapvetően korlátozott, de ez nem jelent hátrányt. Ezernyi szálon kötődünk az USA és Nyugat-Európa termelési láncolataiba és egyre

inkább kutató-fejlesztő szervezeteihez is. Emellett a NATO- és EU-tagság is korlátozza az önálló cselekvés lehetőségét (biztonsági, ill. külgazdasági-kereskedelempolitikai oldalról). Végül – a nemzetközi fejlődést meghatározó tudományterületeken - a magyar K+F-kapacitás sem alkalmas önmozgásra. Technológiaexportőri és –közvetítői szerepet játszhatunk ugyanakkor a délkelet-európai térség felé, sőt esetenként az EU nemzetközi segélyprogramjába történő aktív bekapcsolódás esetén is. Egyes esetekben közvetett technológiaexportőrként megjelenhetünk a transznacionális vállalatok globális technológiaáramlásában. A technológiaimportőri mozgástér több figyelmet érdemel. Igaz, hogy az egykori Szovjetunióban kialakult fejlett hadiipari, repüléstechnikai, nukleáris, tengerészeti vagy kísérleti fizikai kutatási kapacitásokkal való magyar kapcsolattartás gyakorlatilag megszűnt (esetenként a megfelelő ex-szovjet kapacitás is eltűnt vagy jelentősen redukálódott), egyes területeken azonban ígéretes lehet a kapcsolatépítés. Emellett fokozott figyelmet érdemelnek a feltörekvő országok technológiai eredményei, illetve az ottani kutatás-fejlesztési „résekbe” való bekapcsolódás területeinek felmérése. Mindez azonban alapvetően nem változtat a jelenlegi mozgástéren, márcsak azért sem, mert ennek bármiféle megbontása komoly biztonságpolitikai aggodalmakat válthatna ki legfontosabb partnereinknél.

Mozgásterünk növelésének esélyei nem függetleníthetők attól, mi történik itthon, a magyar K+F és innovációs politika, valamint a szélesen értelmezett oktatás-képzés területén. Ugyanis nem kis mértékben ettől függ, milyen szintű technológia befogadására és esetenként továbbfejlesztésére leszünk képesek, milyen minőségű külföldi tőke érkezik, mennyiben sikerül regionális kutatás-fejlesztési bázisokat létrehozni Magyarországon területén. Összefoglalva: a technológiai forradalomhoz kapcsolható globális átalakulásokban Magyarország nem szigetként viselkedik. Az azonban, hogy ezt a beágyazottságot előnyünkre tudjuk-e fordítani vagy spontán, össze nem hangolt kezdeményezések és reakciók hatására sodródunk a világgal, nem utolsósorban már itthoni politikánk függvénye.

7.5. Prioritások:

- nemzetközi vonatkozásban:

- aktív szerepvállalás a technikai, tudományos ismeretek, a tudás és a szakemberek szabad áramlását gátló akadályok lebontásában,
- a nemzetközi nagyvállalatok alkotta innovációs hálókhöz való szerves kapcsolódás előmozdítása (beleértve a „fejlettebb” tőke vonzását, a már nálunk lévő nemzetközi vállalatok hazai kapcsolódásának erősítését, kutató bázisok Magyarországra telepítését, stratégiai kapcsolati rendszerekhez való csatlakozási lehetőségek kiaknázását),
- a fejlett technológiai piacokra történő belépés elősegítése,
- bilaterális alapon és diplomáciai támogatással bekapcsolódás a gyorsan növekvő országok kutatás-fejlesztési és tudományos programjaiba (Kína, India, Dél-Korea, Brazília stb.),
- aktív, nemcsak követő jellegű részvétel a globális technikai, tudományos problémák nemzetközi tárgyalásos megoldásában,

- hazai teendők:

- a magyar K+F szektor működőképességének fenntartása (mint a ma látható legjelentősebb kockázati tényező),

- következetes és hosszú távú migrációs politika segítségével a fenntartható modernizáció szakember-szükségletének biztosítása (részben a környező országokból, de „globális meritéssel” is),
- a diplomáciai képviseleteken a TÉT attasék szerepének felértékelése,
- a diplomáciai, gazdasági és technológiai politikák és feladatok harmonizálása,
- regionális súlypontképzés erősítése külpolitikai csatornákon keresztül is,
- a szellemi élet elismert képviselőinek bekapcsolása az informális diplomáciába.

Összefoglalva: a technológiai biztonsággal kapcsolatos magyar cselekvési program középpontjába nem a technikai váltás okozta globális biztonsági problémák elhárítását kell helyezni (bár erre a munkára is alapvetően szükség van), hanem a fenntartható felzárkózáshoz elengedhetetlenül szükséges tudás, ismeret, képesség és eszközök, mint a meghatározó fejlesztési erőforrások maximális biztosítását. Ennek leghatékonyabb módja a nemzetközi hálózatokhoz történő erős kapcsolódás, valamint az e kapcsolatokban rejlő potenciál hatékony kiaknázása.

8. Értékbiztonság

8.1. Kedvező folyamatok fenntarthatóságának (Magyarország esetében a sikeres felzárkózásnak) nélkülözhetetlen eleme az értékbiztonság, meghatározott értékek állandósága, kiszámíthatósága, valamint az értékek változására való tudatos felkészülés, esetenként pedig a modernizációs folyamat eredményeként új értékek teremtése, amelyek beépülnek a társadalom értékrendjébe. Részben más, korábbi és meghaladott értékeket helyettesítve, részben a korábbiakat módosítva, részben a hagyományos elemek egy részével együtt élve alakul ki az új gazdasági-politikai-intézményi feltételeknek megfelelő modern(ebb) értékrend.

A 21. század nemcsak példátlan politikai és gazdasági erőviszony-átrendeződéssel, hanem eddig nem tapasztalt technológiai áttörésekkel köszöntött be. Egyszerre halmozott fel korábban nem ismert lehetőségeket és ugyanilyen dimenziójú feszültségeket. Mindez értelemszerűen kihatott és a következő évtizedben még inkább kihathat az értékrend alakulására. Globális értékrendről azonban az esetek nagy részében nem beszélhetünk. Igaz, hogy Európa kettéosztottságának megszűnte a kilencvenes évek elején, valamint a liberális és deregulációs gazdaságpolitikák terjedése, a demokrácia – esetenként nagyon eltérő formákat öltő – terjedése rövid ideig azt a látszatot keltette, hogy a gazdasági-technológiai-tőkeáramlási főáram sodrában az értékrendben is megvalósul a „globális falu”. Hamarosan világossá vált azonban, hogy ehelyett új, feltörekvő országok jelentkeznek a világ értékesítési, ellátási, technológiai és környezeti piacán, amelyek nemcsak megkérdőjelezik a nyugati civilizáció által természetesnek tekintett globális értékeket, hanem ezeket szembeállítják és versenyeztetik a hagyományos nyugati értékekkel (esetenként pedig kifejezetten ellenséges „értékek” jelennek meg, pl. a terrorizmus, a vallási fanatizmus vagy a sorozatos öngyilkos merényletek formájában). Az értékbiztonság jelenének és jövőjének elemzése ezért nem indulhat ki kizárólag abból, hogy melyek is (lennének) a nyugati társadalmak prioritásai. Figyelembe kell venni, melyek más társadalmak legfontosabb rendezőelvei és törekvései? Hogyan lehet a különböző értékrendek közötti konfliktusokat kezelni?

Abban egyetértés van, hogy a stabil értékrend a társadalom gazdasági és szociális biztonságának egyik meghatározó eleme. Az értékek kettős jellegűek: egyrészt az innováció és a változás potenciális forrásai (vagyis aktívak és mobilak), másrészt szokások, rutincselekvések és viselkedésformák által irányítottak (vagyis stabilak, folytonosak és változatlanok). A kettő közti hagyományos egyensúlyt bontották meg a legutóbbi évek. Egyrészt úgy, hogy kényszerűen előtérbe helyezték az értékrend innovatív, alkalmazkodó, változásra hajlamos és hajlandó elemeit. Másrészt pedig úgy, hogy az értékrend megbomlásának folyamatát példátlan méretekben felgyorsították, nem hagyva időt az aktív lépések megfontolására, még kevésbé pedig a megbomlott egyensúly folyamatos helyreállítására. Sikerral azok tudtak felelni a kihívásra, akik a gyors alkalmazkodást össze tudták kapcsolni hagyományos elemekkel, mégpedig úgy, hogy szemléletükben és értékrendjükben meghatározóvá tették a jövőorientáltságot (néhány évtized alatt Japán és más távolkeleti országok, Finnország, Írország, részben Chile, Spanyolország, legújabban pedig Kína). Ez a magatartás élesen elüt attól az értékrendtől, amely az elmúlt két évtizedben mindenekelőtt a felbomlott Jugoszlávia területén erősítette meg a hagyományos gyökereket, de a közép-európai új EU-tagok egyes társadalmi rétegeinek és politikusaiknak koncepciójától és viselkedésmódjától is.

Az értékrend megbomlásának egyik negatív következménye, hogy a régi már nem érvényes, de a vákuumot nem tölti ki valamilyen új tényező. Pontosabban új tényezőként látszattartalom jelenik meg, amit leginkább a közép- és keleteurópai fogyasztási modell általánossá válása, mindenfajta egyéb érték egyre jobban érezhető hiánya jellemez. Évtizedek megszorítása után természetesen részben érthető a fogyasztásba, mint örömforrásba való menekülés, a nyugati életszínvonal legalább egyéni szinten történő megközelítése (már akinek erre van lehetősége és pénze). Negatív hatása azonban gyorsan jelentkezik a gazdasági biztonság megrendülésében (adósságfelhalmozás), kicsit hosszabb távon a fenntartható fejlődés megbicsaklásában a hazai megtakarítások hiányában, középtávon pedig az értékrend általános válságában. Az útkeresés nehézségét fokozza, hogy nincs ma már a világon általánosnak tekinthető értékrend, amihez lehetne vagy kellene igazodni. A világméretben plurális értékrend kialakulása – mint számos más, korábban említett folyamat – egyszerre lehetőség és veszélyforrás. A kultúrák sokszínűsége, a multikulturális világ létrejötte értéknövelő, amennyiben egyébként szilárd talajon álló, ugyanakkor kommunikációképes értékrendek találkoznak. Minél labilisabb azonban egy értékrendszer, annál nagyobb a valószínűsége, hogy a kockázati tényezők értékelődnek fel. További értékrend-befolyásoló tényező a reális és virtuális világ közötti eltérés, ami jelentős hatást gyakorol a társadalom és az egyén kapcsolatára, és könnyen növelheti a szakadékot a „tudás-elit” és az „információs proletariátus” között. E vonatkozásban nem lehet szó nélkül hagyni a média felelősségét.

8.2. Az értékrendi válságból kivezető pozitív forgatókönyv a stabilitás és változás/változtatás egységére épít. Ebben a természetes egyéni értékek mellett, mint béke, családi biztonság, boldogság, anyagi jólét megjelennek közösségi értékek is, mint a szolidaritás, az adómorál, a társadalmi kohézió, a környezettudatos viselkedés, a kooperációs hajlandóság, a verseny társadalmi szintű elfogadása és a különféle sztereotípiákon való túlemelkedés, különösen, ami a szomszédos országokkal való kapcsolatok megítélését jelenti. Ennél közelebb áll azonban a valósághoz az a scenárió, ami a következő évtizedben adottnak veszi az anyagi motívumok meghatározó szerepét (márcsak a máris megfigyelhető túlzott egyéni eladósodás kezelhetőségének növekvő problémája miatt). További bizonytalanságot szülhetnek az egyébként szükséges nagy reformok többletterhei, főleg ha a sérülékeny rétegeket nagyobb mértékben érintik. Pozitív és negatív hatás egyaránt érkezik a külföldi tőke által meghatározott fejlődési-felzárkózási pályából, amennyiben a társadalom egy része azonosul (máris azonosult) a modern termelési és vezetési kultúrával, a versenyszellemmel, a rugalmas alkalmazkodás követelményeivel, más része azonban kiszorult ebből az „értékmodernizációs” folyamatból és értékvákuummal jellemezhető perifériára került. A közvetlen, felszíni hatásoknál azonban erősebbek lehetnek a történelmileg kialakult reflexek, vagyis az, hogy mennyire erős az adott társadalom gyökérszerve, mennyire érzi magát felkészülve az aktív alkalmazkodásra, anélkül, hogy alapértékeit feladja. Kulcskérdés, hogy kritikus helyzetekben utat tud-e törni magának a társadalmi szolidaritás, a kohézió igénye, mint értékteremtő és –stabilizáló tényező, vagy elmélyül és akár a gazdasági-társadalmi rend felborulásával fenyeget a tovább terjedő értékválság. Ez utóbbi lenne a negatív scenárió fő tartalmi jegye. Ebben a helyzetben mindenhol az ellenséget keresnénk, amely – állítólag – minden bajunkért felelős, legyen ez a nemzetközi tőke, Brüsszel vagy az éppen aktuális kormányzat - politikusaival és szakértőivel együtt. Ezt az illúziót erősítheti a legkülönbözőbb

információs csatornákon keresztül éreztetett nyugati „felsőbbrendűséggel” szembeni lázadás vagy a más ideológiákba és vallásokba való menekülés.

8.3 Magyarország alapvető feladata az értékválságon való felülemelkedés. Ez nem jelentheti a régi értékekhez való visszamenekülést, de azok tagadását sem. Az egyensúlyt azonban a változásra képes és hajlandó értékek javára szükséges eltolni. Ennek során talán a legsürgetőbb feladat a társadalom végzetes polarizációjának mérséklése, az őszinte, formalitásoktól, mindenekelőtt pedig ideológiai és politikai előítéletektől (lehetőség szerint) mentes társadalmi párbeszéd beindítása a legkülönbözőbb fórumokon és témákban.

8.4. Értékrendünk alakításában a mozgástér erősen korlátozott. Ki nem szakadhatunk a világból, saját vélt vagy valós értékeinket nem konzerválhatjuk egyfajta szellemi-viselkedési elefántcsont-toronyban. A globalizációnak számos olyan eleme van, amit nemcsak kötelező átvenni, de aminek az átvételére és a magyar értékrendbe való beépítésére társadalmunk jelentős része alkalmasnak tűnik. A nem-kívánatos globális értékek egy részét az EU védernyője megsűrheti, főleg ami a kulturális kérdéseket illeti (erre egyébként EU jogszabály is érvényben van). Javítana a helyzeten – itthon és egész Európában -, ha képesek lennénk egyértelműen és pozitív megközelítésben meghatározni, melyek is az úgynevezett „európai értékek”? Nem más kultúrákkal szembeállítva magunkat (mondván, hogy mi nem olyanok vagyunk), hanem arra koncentrálni, hogy valójában kik is vagyunk mi, európaiak és ezen belül magyarok? Az értékrend-alakító magyar mozgástér legnagyobb korlátja azonban itthon, az erősen „tudatszennyezett” társadalomban érhető tetten. Egyúttal itt jelentkeznek a legsürgősebb és valószínűleg a legnehezebben megoldható feladatok is.

8.5. Prioritások:

- Magyarország a globális rend része, ezért az alapvető együttélési-kooperációs szabályokat el kell fogadnia (nem lehet valaminek csak az előnyeit élvezni, de mihelyt valamilyen formában a közöshöz hozzá kellene járulnunk, különböző okokkal el akarjuk kerülni a kötelességteljesítést¹⁷),
- minden vonatkozásban ki kell használnunk EU-tagságunkat arra, hogy biztosítson értékrend-védő ernyőt a globalizáció káros hatásaival szemben, miközben erősíti az európai értékek meggyökeresedését a magyar társadalomban,
- értékrendünk folyamatos átalakításában megkülönböztetett figyelmet kell(ene) fordítanunk regionális környezetünkre, legalábbis a mások lebecsülésére irányuló magyar beállítottság megszüntetése formájában (jobb lenne természetesen, ha regionális érdekek és értékközösség létrehozásához is tevékenyen hozzá tudnánk járulni),
- kezdeményezzük és tegyük intézményessé az interkulturális párbeszédet régióinkban, mindenekelőtt Délkelet-Európa, de Ukrajna és Oroszország vonatkozásában is,
- hozzunk létre Magyarországon multikulturális intézményeket, hiszen e téren több évszázados történelmi tapasztalataink vannak, arról nem is beszélve,

---

¹⁷ Lásd például a NATO-radarállomás kérdését. A „free lunch” korszaknak vége, az ilyen gyakorlat következménye pedig kifejezetten bizalom-, ezen keresztül pedig biztonsággyengítő. A több évszázados gyökerekkel bíró, de a 21. században nem (valójában már jóval korábban sem) díjazott „kuruckodásnak” saját érdekünkben jó lenne azonnali hatállyal véget vetni.

hogy ez hatékony hozzájárulás lenne az európai integráció 21. századi fejlődéséhez,

- használjuk ki a legkülönbözőbb csatornákat a különböző értékrendek kölcsönös megismerése és a kooperációs készség és képesség megteremtése, ill. erősítése érdekében (a nemzetközi szervezetek, a transznacionális társaságok, az EU-intézmények, az internet, a média, a testvérvárosi és határmenti kapcsolatok mind alkalmasak e feladat egyes szegmenseinek ápolására),
- már csak tanulási szempontból is vállaljunk aktív szerepet az EU globális méretű interkulturális kapcsolatrendszerében (kínaiakkal, arabokkal, afrikaiakkal, latin-amerikaiakkal való párbeszéd),
- végül, de nem utolsósorban készüljünk fel a mainál jóval erősebb nemzetközi migráció kezelésére és „pozitív megemésztésére” nemcsak gazdasági-szociális téren, de a társadalmi viselkedés és tudat szintjén is (ez természetesen nem zárja ki azt, hogy a magyar és európai értékrenddel nyíltan szembefordulók esetében következetesen alkalmazzuk és érvényesítsük a magyar és európai jogrendet.

9. Az állam, mint gazdaságbiztonsági szereplő

9.1. Több mint egy évtizede vitatéma az állam kívánatos szerepe a gazdasági-társadalmi folyamatokban. A szakértők nagy része egyetért abban, hogy a 21. század fordulójától azok az országok számíthatnak versenyképességük növelésére vagy megtartására, amelyekben az állam hagyományos és passzív, újraelosztó funkcióival szemben teret nyer az aktív, fejlesztő tevékenység. Példaként említik a távol-keleti modernizációs kísérletek általános sikerét (még ha ennek nemzetközi és hazai körülményei nem is adaptálhatók más térségekre vagy országokra, de kétségtelenül szolgálnak tanulságokkal). De hasonló tőről fakad a skandináv siker is, amelyben meghatározó szerepe volt a jövőorientált költségvetésnek, no meg annak a társadalmi kohézióknak és szolidaritásnak, ami kevés más európai ország sajátja.

A záró fejezetben alapvetően egy kérdéssel foglalkozunk: mi az állam szerepe a gazdasági biztonság fenntartásában és erősítésében? Az előző fejezetek végén megfogalmazott prioritások sorozatosan jelezték az államtól (ezen belül a külstratégia megvalósításától) várt-elvárt feladatokat. Ezek megoldása zömmel aktív állami kezdeményezést vagy támogatást igényel, míg a passzív, védekező magatartás háttérbe szorul. Valójában a gazdasági biztonság fenntartása érdekében alapvető kritikus egyensúly fenntartása sem biztosítható kizárólag defenzív, status quo-t őrző eszközökkel. A fenti megállapítások különösen érvényesek a kisméretű, nyitott (sebezhető) és felzárkózó országokra, mint amilyen Magyarország is. A globális változások korában, amikor az értékesítési, ellátási és technológiaáramlási csatornákat hatalmas tőkeerővel és politikai-gazdasági befolyással rendelkező mammutcégek uralják, amikor globális méretű környezeti kihívások jelennek meg, és amikor alapvető átalakuláson megy át a fizikai és pszichikai biztonság meghatározó eleme, az értékrend, kis országok csak aktív állami tevékenységgel használhatják ki a feltároló lehetőségeket, illetve csökkenthetik a globalizáció és az alkalmazkodási súrlódások veszteségeit.

A globalizáció – miután alapvetően vállalatvezérelt, amely folyamatot a kormányzatok esetenként egyre nehezebben tudják követni¹⁸ – csökkenti az állam közvetlen gazdaságkoordinációs és gazdaságirányítási szerepét. A mai feltételek mellett – egyébként hasonló társadalmi szerkezet esetében – sem lenne utánozható a harminc évvel ezelőtti távol-keleti fejlesztési modell, amelyben meghatározó szerepet játszott az állam. Az akkori elzárkózás a külföldi tőkéből és a versenyképes importtól, ugyanakkor a technológia tömeges importja és állami támogatások kritikus és céltudatosan felhasznált volumene a nagy és nyitott értékesítési piacok (mindenekelőtt az USA) megléte mára több szempontból is elavulttá, okafogyottá vált. Kevésbé drasztikus formában hasonló modellt követett a hetvenes-nyolcvanas években Spanyolország és Portugália is, míg Írországból közel fél évszázadra visszamenő hagyományai vannak az államilag irányított beruházás- és külföldi tőkevonzó politikának. Ahhoz, hogy ez az egyébként oly sokszor sikerként hivatkozott fejlesztési modell megállja a helyét a 21. század első évtizedeinek globális forgatagában, jelentős változtatásokra van szükség minden fenti országban.

---

¹⁸ Két évtizeddel ezelőtt, amikor az Európai Bizottság akkori elnöke, Jacques Delors meghirdette az egységes belső piac programját, a tagállamok kormányai voltak a fő támogatók, míg a vállalatok fogalmazták meg számos kételyt, aggodalmat, kritikát. Két évtizeddel később, tehát napjainkban a terjedő „gazdasági patriotizmussal” szemben éppen a vállalatok lépnek fel határozottan, míg a tagállamok kormányai védik a még meglévő „nemzeti bajnokokat”. A vállalatok válasza egyértelmű: ha nincs megfelelő tevékenységi (befektetési) feltételrendszer az EU régi tagállamaiban, úgy keresnek maguknak ilyen helyszíneket másutt, akár Európában, akár a világ más, ígéretes piacain.

A „túlzott” állami szerepvállalással szemben kapott szárnyra az a nézet, hogy a nemzetközi versenyképesség erősítése elválaszthatatlan az állami újraelosztás (valójában a GDP százalékában mért költségvetési bevétel és kiadás) mértékétől. Vagyis minél kisebb a jövedelmek központosítása, annál nagyobb a tere a vállalati fejlesztéseknek, hiszen több pénz áll rendelkezésre. Ez a rendszer addig működik, amíg olyan öngondoskodó társadalomról van szó, amely az Európában a közjavak kategóriájába sorolható szolgáltatásokat (oktatás, egészségügy, családi támogatás, stb.) hajlandó saját maga megfinanszírozni, saját maga előállítani, illetve hajlandó bizonyos szolgáltatásokról lemondani. Ha ez a feltétel nem érvényesül, akkor a társadalom működési rendje kérdőjeleződik meg, és alapvetően csorbul a gazdasági biztonság. Arról nem is beszélve, hogy a nagyobb vállalati szabadság önmagában nem jelent nagyobb alkuerőt, mihelyt a belső piacon prosperáló vállalat szembetalálja magát nemzetközi mamutcégekkel. Az európai szociális modellek közül sokan a skandinávot tartják a legjobbnak, mert – legalábbis ideiglenesen – össze tudta kapcsolni a magas fokú állami újraelosztást a jövőorientált fejlesztésekkel (oktatás, egészségügy, K+F). Ténylegesen ezekben az országokban valósult meg a(z erőteljesen centralizált) költségvetés keretein belül olyan szerkezeti változás a jövedelmek újraelosztásában, hogy a szociális állam kiadásainak megnyirbálásával (de a háló feszes voltára továbbra is ügyelve) a költségvetési bevételek jelentős részét irányították át a jövőorientált fejlesztések finanszírozására.

9.2. Három forgatókönyv vázolható fel a következő évekre. Az egyik – a klasszikus távol-keleti példát követve – autonóm fejlesztésre épít. Ennek korlátai a kis országok esetében több mint nyilvánvalóak (ez számukra egyfajta katasztrófa-szenárió lenne), hiszen semmilyen, a világgazdaságtól akárcsak ideiglenesen is elzárkózó, annak globális intézményi struktúráiba be nem illeszkedő fejlesztési stratégia nem vezet sikerhez és a versenyképesség tartós növekedéséhez. Igaz, ezt az utat látszik követni Oroszország és Kína. Mindkettő hatalmas belső piaccal rendelkezik, ami csökkenti az esetleges értékesítési feszültségeket. De a kettő között óriási az eltérés. Amíg Oroszország energiajövödelmeire és energiatartalékaira támaszkodva hosszabb ideig alkalmazhat autark, a külföldi tőkét újabban kifejezetten korlátozó gazdaságpolitikát (nem jelentéktelen veszteségek vállalása mellett!), addig Kína hatalmas fejlesztési erőforrásai a belső megtakarításból és az évről-évre versenyképesebb és diverzifikáltabb struktúrájú exportból származnak (amelynek nagy részét éppenséggel nemzetközi vállalatok bonyolítják).

A másik lehetséges forgatókönyvben az adott ország nyitott a külföldi tőke irányában, de viselkedése passzív. Törekszik ugyan a lehető legnagyobb mennyiségű tőke bevonására, miközben felvállalja a piaci koordináció érvényesülését korlátozó bürokratikus akadályok lebontását. Nem válogat a befektetők között, hanem egészében véve kínálja fel telephely-előnyeit mindenkinek, aki azzal élni akar. Ebből adódhat jelentős gazdasági növekedés egy ideig, amelynek fenntarthatósága azonban kétséges, hiszen annak függvénye, hogy a külföldi tőke érdekelt-e abban a szerkezetváltásban, amely a fogadó ország gazdaságpolitikáját láthatóan nem érdekelte.

Végül a harmadik forgatókönyv a külföldi tőkével való aktív, célirányos együttműködésre épít. Vagyis képes meghatározni saját fejlesztési prioritásait, és ezek alapján válogat a rendelkezésre álló nemzetközi tőkében. Ezzel pedig egyfajta dinamikus kooperációs modellt remél kiépíteni a legfontosabb befektetőkkel.

Kelet-Közép-Európa, ezen belül pedig Magyarország a két utóbbi forgatókönyv keverékét választotta, miközben integrálódott az EU-ba, átvéve annak intézményi kereteit és gazdaságszabályozási gyakorlatát. Ezek egyrészt védelmet nyújtanak a túlzott függőséggel szemben, másrészt azonban korlátozzák bizonyos természetes versenyelőnyök kihasználását (lásd a szigorú szociális, munkaügyi vagy környezetvédelmi előírásokat vagy a versenypolitikai *acquis* rendelkezéseit). A sikeres forgatókönyv alkalmazásának egyik kulcspontja ma már részben az, hogyan sikerül felhasználni az uniós forrásokat a következő években, míg a másik a magasan képzett és lojális államigazgatási szakember-gárda.¹⁹ Harmadikként említhető az állami gazdaságirányítás és az üzleti szféra közötti szoros kapcsolat, vagyis olyan munkamegosztás, amelyben az üzleti szféra nem az állami fejlesztési elképzelések egyszerű végrehajtója, hanem igazi partner, aki sokszor előbb érzékeli a piac változásait, mint az államapparátus. Végül érdemes szólni a nem elhanyagolható támogatást nyújtó „társadalmi mozgósításról”, vagyis a társadalom tudatának, viselkedésének és prioritásainak egyértelmű jövőorientáltságáról.

A legjobbnak ígérkező forgatókönyvhöz is hozzá kell azonban fűzni, hogy a magyar fejlődés lehetőségeit és korlátait számottevően befolyásolhatja a következő évek világgazdasági és európai környezete, mindenekelőtt a gazdasági patriotizmus, magyarul az újraéledő protekcionizmus alakulása. Ha e külső faktor felerősödne, úgy a fejlesztő állam legjobban kidolgozott modellje is súlyos kihívásokkal lenne kénytelen szembenézni.

9.3. Magyarország alapvető érdeke a globális munkamegosztásba való minél erőteljesebb, ugyanakkor strukturált bekapcsolódás. A „structural upgrading” folyamata már hosszabb ideje tart, azonban nagyrészt a transznacionális vállalatok változó (és számunkra eddig kedvező irányú) telephely-stratégiájának eredményeként. A jövőben azonban több szempontból is erősítendő a gazdasági folyamatokba be nem avatkozó, ugyanakkor fejlesztési prioritásokat megfogalmazó és az ezeket támogató keretfeltételeket megvalósító állami szerepvállalás. Ennek verseny- és támogatáspolitikai kereteit megszabja az EU-tagság, de – ahogy más tagállamok példája mutatja – számos lehetőség van EU-konform (vagy annak elismert/megtűrt) támogatási formák alkalmazására. Alapvető feladat a munkaerő-piac kínálati oldalának fejlesztése (ha kell külföldi szakképzett munkaerővel) és a magyar oktatási rendszer átfogó modernizálása (ennek eredményei azonban csak 5-10 év múlva fognak kibontakozni, addig átmeneti megoldásokkal kell élnünk).

9.4. A fejlesztő állam mozgásterét egyelőre behatárolja a költségvetés tetemes deficitje és a hiánycsökkentés prioritása. Nem szabad azonban a mozgásteret annyira beszűkíteni, hogy utána még nehezebb és költségesebb legyen a növekedési motor újraindítása. A mozgásteret bővíti, ha a szerkezeti átalakítás nemcsak a kiadások csökkentésére és a bevételek lineáris növelésére koncentrál, hanem ezzel párhuzamosan újraelosztási programokat is elindít, mind a bevételi (adócsökkentés), mind a kiadási oldalon (fejlesztések támogatása). Mozgástér-bővítő lehet az EU-pénzek rendelkezésre állása. Hasonló irányban fejtheti ki működését az intézményrendszer minőségi átalakítása, a legjobb szakemberek bevonása a fejlesztési stratégia készítésébe és kivitelezésébe (ez nagyrészt kötődik

---

¹⁹ A fejlesztő állam gerincét mindenütt magas színvonalon képzett, meritokratikus alapon szervezett, erős belső kohézióval rendelkező államapparátus biztosítja. Csak szigorú vizsgák után lehet állami szolgálatba lépni. A felvettek nagy része a legjobb állami egyetemekről kerül ki, ami sajátos közösségi tudatot alakít ki.

az EU-pénzek hatékony felhasználásához). Az intézményrendszer modernizálását segíthetik az uniós alkalmazkodási kényszerek és az immár többéves tanulási folyamat eredményeinek beérése. Ugyanakkor alapvetően javítandó az államigazgatásban dolgozó szakemberek létbiztonságának erősítése, vagyis az, hogy esetleges kormányváltások a szakember-gárda pozícióját ne érintsék.²⁰ Sokadszor kell említeni, hogy a mozgástér méretét, minőségét és időbeli dimenzióit számottevő mértékben befolyásolják belpolitikai fejlemények, valamint a társadalom tudati felkészültsége és hajlandósága arra, hogy tartósan létrejöhessenek a fejlesztő állam működésének legfontosabb feltételei (ebben pl. nem elhanyagolható szerepet játszik az adómorál gyökeres megváltoz(tat)ása).

9.5. Prioritások:

- elengedhetetlen az állam aktív szerepének erősítése, aminek tükröződnie kell a magyar integrációs stratégia kidolgozásában és megvalósításában (itt egyelőre hatalmas a deficit),
- aktív állami tevékenységet igényel a transznacionális vállalatokkal való kapcsolatrendszer további erősítése és továbbfejlesztése, amivel a privatizáció gyakorlati lezárulása és a meghatározó zöldmezős beruházások megvalósítását követően is biztosítható a megfelelő mennyiségű és minőségű tőkeimport, különös tekintettel a regionális szerep kiépítésére és a kutatási-fejlesztési tevékenységek előtérbe kerülésére,
- új értékesítési piacok feltárásához is nélkülözhetetlen az állami szerepvállalás (főleg Ázsiában, de Latin-Amerikában és valószínűleg a Nyugat-Balkánon is),
- a magyar(országi) vállalatok külföldi tevékenységének összehangolt stratégiáját célszerű megvalósítani az állam és képviselői, illetve a tőkét és termelést exportálni kívánó vállalatok között (már csak a tömeges outsourcing elkerülése végett is),
- a fejlesztő államnak erősítenie kell a partneri viszonyt az üzleti körökkel (az egyenrangúság alapján és a célirányos feladatmegosztást szem előtt tartva),
- jelentős tartalékok vannak a fejlesztő állam és a policy-oriented tudományos kutató-fejlesztő intézetek közötti együttműködés intézményesítésében,
- a fenntartható magyar fejlődéshez nélkülözhetetlen a globális fejlődés szempontjait és követelményeit figyelembe vevő migrációs politika mielőbbi kidolgozása (még mielőtt érvényre jut az esetleges közösségi szabályozás, ami alól már nem lehet kibújni),
- miután a fejlesztő állam sem tudja megvalósítani elképzeléseit a gazdasági-társadalmi egyensúly kritikus minimumának garantálása nélkül, fel kell vállalnia bizonyos olyan tevékenységeket is, amelyek a kívánatos szintre csökkentik a modernizációs folyamatok társadalmi kockázatait (pl. az esélyteremtésre koncentráló speciális kockázati alapok képzésével).

---

²⁰ A Brüsszellel kommunikáló magyar államigazgatási elit maga is modernizációs szereplővé válik, miközben riválisa lesz a pártalapon szerveződő, szakmailag jellemzően kevésbé felkészült „politikai elitnek”. A viszonylag csekély társadalmi beágyazottsággal rendelkező magyar állam így bizonyos államigazgatási funkciók ellátása során Brüsszellel ügynökévé lesz, miközben továbbra is erős intézményi biztosítékok védik a többi társadalmi-gazdasági szereplővel szembeni autonómiáját.